

Service de lutte contre la pauvreté,
la précarité et l'exclusion sociale

Steunpunt tot bestrijding van armoede,
bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Dienst zur Bekämpfung von Armut, prekären
Lebensumständen und sozialer Ausgrenzung

Duurzaamheid en armoede

EEN BIJDRAGE AAN POLITIEK DEBAT EN POLITIEKE ACTIE

SAMENVATTING

TWEEJAARLIJKS VERSLAG 2018-2019

**STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE,
BESTAANSONZEKERHEID EN SOCIALE UITSLUITING**

Inhoud

<i>Inleiding</i>	1
<i>Hoofdstuk I - Duurzaamheid en armoede in perspectief</i>	5
<i>Hoofdstuk II - Strijden voor duurzaamheid is strijden tegen ongelijkheden</i>	8
1. Natuur en groene ruimten	8
2. Energie	10
3. Water	12
4. Duurzame voeding en consumptie	15
5. Gezondheidszorg	17
6. Werk	19
7. Mobiliteit	21
<i>Hoofdstuk III - Wegen naar duurzaamheid</i>	24
1. De verantwoordelijkheid van de overheid tot duurzaamheid	24
2. Een politiek gericht op effectiviteit van rechten	26
3. Een goed bestuur op lange termijn	28
4. Ondersteunen van actoren/ initiatieven van verandering	29
5. Financiering van een duurzaam beleid	31
6. Beleid in dialoog	33
<i>Conclusie : 'To leave no one behind'</i>	35
<i>De 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties</i>	39

Inleiding

Twee prangende kwesties: duurzaamheid en armoede

De klimaatkwestie is sinds de tweede helft van 2018 brandend actueel, denk aan de grote klimaatbetogingen, protesterende jongeren, allerlei opiniestukken, verschillende oplossingspistes die in rapporten en in de media op tafel worden gelegd enzovoort. Tegelijk waren er manifestaties voor meer koopkracht en sociale gelijkheid.

Enkele maanden daarvoor werd binnen de Begeleidingscommissie van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (verder het Steunpunt tot bestrijding van armoede) beslist om het volgende tweejaarlijkse Verslag 2018-2019 te wijden aan het thema '[Duurzaamheid en armoede](#)'.

Zoals de negen voorgaande tweejaarlijkse Verslagen, kwam dit Verslag tot stand op basis van overleg met mensen in armoede en hun verenigingen en diverse andere actoren. Dit is één van de manieren waarop het Steunpunt tot bestrijding van armoede - een onafhankelijke, interfederale, publieke instelling - zijn opdracht om de effectiviteit van de uitoefening van mensenrechten in armoedesituaties te evalueren, realiseert. Dit overlegproces verliep – overeenkomstig het [Samenwerkingsakkoord](#) ter bestendiging van het armoedebeleid waarmee het Steunpunt tot bestrijding van armoede werd opgericht - getrouw aan de geest van het [Algemeen Verslag over de Armoede](#) (hierna, het AVA). Na elke bijeenkomst werd een zeer volledig verslag opgemaakt om de deelnemers de mogelijkheid te geven na te gaan of hun bijdrage goed werd begrepen en om de volgende vergadering voor te bereiden met anderen, indien gewenst. De citaten die zonder bronvermelding in het Verslag staan vermeld, zijn een weergave van tussenkomen tijdens de bijeenkomsten.

De verenigingen waar armen het woord nemen waren vragende partij om het thema van duurzaamheid en armoede in het overleg binnen het Steunpunt tot bestrijding van armoede te behandelen. Ze wezen erop dat mensen in armoede nauwelijks betrokken worden in de verschillende gesprekken, platformen en initiatieven rond de toekomst van de planeet en haar bewoners. Men lijkt er vanzelfsprekend van uit te gaan dat mensen in armoede niet wakker liggen van de ecologische uitdagingen en alleen bezig zijn met overleven. Maar ondanks hun moeilijke situatie willen mensen in armoede mee denken en praten over de toekomst. Juist omdat hun toekomst vandaag reeds onder druk staat.

“Vaak horen we dat mensen in armoede niet om duurzaamheid geven, dat ze elk proberen te overleven en dat het daarbij blijft. Dat klopt hoegenaamd niet! We moeten onze plaats in dit debat opeisen en onze eigen bijdrage leveren. Wij weten immers waartoe het groeimodel leidt, want wij dragen er de gevolgen van en lijden eronder. We moeten dit duidelijk maken, want men beschouwt ons slechts als mensen die niets bijbrengen en die de samenleving veel geld kosten”.

Ook bij de andere actoren in de Begeleidingscommissie was er veel enthousiasme en interesse om dit thema binnen het Steunpunt uit te werken. Het leek immers een uitgelezen gelegenheid om twee prangende vraagstukken voor onze samenleving, de duurzaamheidskwestie en de strijd tegen armoede, in een overlegproces te combineren en te confronteren. Reeds in de bespreking binnen de Begeleidingscommissie werd benadrukt dat duurzaamheid veel verder gaat dan de vragen over het milieu en het klimaat. Er werd verwezen naar de definitie van de Verenigde Naties (VN) van duurzame ontwikkeling (Brundlandt-rapport); een ontwikkeling om te *“voldoen aan de behoeften van vandaag zonder de mogelijkheid te compromitteren voor de*

volgende generaties om in hun noden te kunnen voorzien". Het gaat om een combinatie van ecologische, economische en sociale uitdagingen.

Een intensief overlegproces

Van bij het begin werd duidelijk dat de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (*Sustainable Development Goals*, verder in het Verslag de SDGs) zouden dienen als kader van het overleg. De SDGs werden onder impuls van de VN naar voren geschoven als een politiek instrument om een beleid rond duurzaamheid uit te werken, in het kader van een Agenda 2030 voor Duurzame Ontwikkeling. Ze hebben de verdienste om zowel sociale, economische als ecologische doelstellingen te formuleren en sterk verbonden te zijn met de diverse mensenrechten. De mensenrechten vormen ook de basis voor de werking van het Steunpunt tot bestrijding van armoede. In het Algemeen Verslag over de Armoede en het Samenwerkingsakkoord ter besteding van het armoedebeleid wordt armoede in termen van een schending van mensenrechten verwoord.

Het duurzaamheidsthema – evenals de verschillende SDGs - werd in een eerste overlegbijeenkomst, in mei 2018, verkend met verschillende verenigingen waar armen het woord nemen. Dit gaf hen de gelegenheid om verbanden te leggen tussen armoede en de SDGs, om de mogelijkheden en de beperkingen ervan aan te duiden en om reflecties vanuit een armoede-invalshoek mee te geven. Daarna werden ook andere, diverse actoren uitgenodigd: sociale organisaties, milieuorganisaties, instellingen en administraties, wetenschappers... De bijeenkomsten werden telkens bijgewoond door een 40 à 50-tal mensen uit deze verenigingen, organisaties en instellingen.

In de zes volgende bijeenkomsten – van juni 2018 tot en met februari 2019 – werden meerdere thema's en SDGs behandeld. We verkenden en bediscussieerden ook een aantal projecten en initiatieven die in het teken van duurzaamheid in Vlaanderen, Wallonië en Brussel zijn ontstaan. Deze uitwisselingen vormden de basis van een voorstel van structuur voor het Verslag, dat in februari 2019 aan de deelnemers werd voorgelegd. In de vijf daaropvolgende bijeenkomsten – van april 2019 tot en met september 2019 - werden ontwerp teksten besproken in functie van drie hoofdstukken: duurzaamheid en armoede in perspectief, ongelijkheden, wegen naar duurzaamheid. In een laatste overlegbijeenkomst in oktober 2019 kon dieper ingegaan worden op de ontwerpaanbevelingen.

Tijdens het overleg kregen we ook een inbreng van kinderen en jongeren vanuit twee verenigingen: Centrum Kauwenberg en *Luttés Solidarités Travail*. Elementen uit deze [bijdragen](#) werden in de tekst van het Verslag verwerkt, en ze zijn ook integraal beschikbaar op de website van het Steunpunt tot bestrijding van armoede. We houden eraan om de kinderen en jongeren van harte te bedanken om hun perspectief rond duurzaamheid en armoede in het overleg en dit Verslag binnen te brengen.

We maken van de gelegenheid gebruik om de energie en de investering vanwege de deelnemers in het proces te benadrukken. De verslagen van de bijeenkomsten, de discussiepunten en de ontwerp teksten werden door een aantal verenigingen intensief in groep op voorhand besproken. We denken hier ook aan het persoonlijk engagement van enkele deelnemers uit verenigingen die heel vroeg in de ochtend vanuit plattelandsgemeenten vertrokken om op tijd aan te komen voor het overleg in Brussel. En om vervolgens een ganse dag in gesprek te gaan met deelnemers uit andere verenigingen, maar evenzeer met mensen uit diverse organisaties en administraties. Ook voor deze laatsten was het een uitdaging en engagement om in gesprek te treden met mensen in armoede. *"Ik kom niet op het terrein en heb het gevoel in een ivoren toren te zitten"*.

Twee momenten gaven ons ook de mogelijkheid om het debat uit te breiden naar andere actoren. Op 17 september 2019 kon het team van het Steunpunt tot bestrijding van armoede in Eupen, op uitnodiging van de bevoegde minister van de Duitstalige Gemeenschap en zijn administratie, de analyses en pistes van aanbevelingen uit het overlegproces aan de lokale actoren voorstellen. Deze actoren brachten specifieke elementen vanuit de Gemeenschap aan, wat onze analyse verder verrijkte. Op 24 september 2019, op het tweede SDG-Forum, gaf het Steunpunt tot bestrijding van armoede een workshop over het overleg, tijdens dewelke een 25-tal actoren konden reageren op de analyses en pistes van aanbevelingen.

In totaal droegen 147 organisaties en 247 personen bij in de totstandkoming van dit Verslag (zie bijlagen 2 en 3 van het Verslag).

Analyse en aanbevelingen in drie hoofdstukken

In het eerste hoofdstuk tekenen we de krijtlijnen van het Verslag uit. We geven vooreerst betekenis aan het concept duurzaamheid als het toekomstperspectief waaraan het mensen in armoede vaak ontbreekt. Vervolgens wordt, vanuit deze invalshoek, naar de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen gekeken. Ook kinderen en jongeren krijgen een stem. We geven op basis van het overleg aan hoe duurzaamheid en armoede zich tot elkaar verhouden en hoe ze elkaar in perspectief zetten. Daarbij wordt het verband belicht tussen de sociale ongelijkheden waarmee mensen in armoede dagelijks geconfronteerd worden enerzijds en de sociale, economische en ecologische uitdagingen waarvoor we vandaag staan anderzijds. Het blijken twee kanten van dezelfde medaille, zowel op het vlak van de oorzaken van deze ongelijkheden en uitdagingen als van rechtvaardige en duurzame oplossingen ervoor.

Het tweede hoofdstuk focust op de ongelijkheden die tijdens het overleg nadrukkelijk en uitgebreid aan bod kwamen. Voor de deelnemers zijn het niet alleen ongelijkheden, maar ook onrechtvaardigheden. Overeenkomstig SDG 10 die expliciet geformuleerd is met betrekking tot het verminderen van de ongelijkheid klinkt de boodschap die we binnen het overleg meekregen als: strijden voor duurzaamheid is strijden tegen ongelijkheden. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op zeven thema's: natuur, energie, water, duurzame voeding en consumptie, gezondheidszorg, werk, en mobiliteit. In deze punten worden ongelijkheden aangegeven waarmee mensen in armoede geconfronteerd worden, evenals een aantal evoluties die deze ongelijkheden nog (dreigen te) versterken. De volgorde waarin de thema's in hoofdstuk II zijn opgenomen is willekeurig. Sommige thema's zijn meer uitgewerkt dan andere, wat te verklaren is door de mate waarin een thema door het Steunpunt tot bestrijding van armoede al eerder werd behandeld.

Het derde hoofdstuk bevat een aantal wegen naar duurzaamheid, richtinggevend voor een beleid rond duurzaamheid en armoede. De nadruk ligt hier op de verantwoordelijkheid van de overheid om mensenrechten en duurzame ontwikkelingsdoelen voor haar burgers te realiseren. In het overleg was men duidelijk: de uitdagingen en het beleid rond duurzaamheid en de strijd tegen armoede gaan hand in hand.

Zowel het tweede als het derde hoofdstuk bevatten aanbevelingen. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede heeft immers de opdracht om – naast de uitwerking van analyses - aanbevelingen te formuleren, gericht aan de verschillende regeringen, parlementen en adviesorganen.

To leave no one behind

Bij wijze van besluit worden een aantal hoofdlijnen van het Verslag geformuleerd. Dat dit onder de titel *to leave no one behind* gebeurt, is een expliciete keuze. Dit is immers ook de fundamentele boodschap bij de Agenda 2030 voor Duurzame Ontwikkeling. Het formuleert op een kernachtige manier waaraan elk beleid op het vlak van duurzame ontwikkeling en van armoedebestrijding zou moeten worden afgetoetst.

De opvolging

Dit tweejaarlijkse Verslag verschijnt enkele maanden na de verkiezingen van mei 2019, en na de vorming van de meeste regeringen, een ideaal moment om bij te dragen aan de uitwerking van het beleid op de verschillende beleidsniveaus in hun nieuwe legislatuur. De deelnemers aan het overleg dringen erop aan dat de analyses en aanbevelingen in het Verslag dienen voor politiek debat en politieke actie, zoals in het Samenwerkingsakkoord ter besteding van het armoedebeleid als engagement van de verschillende overheden is opgenomen. Zowel de Interministeriële Conferenties 'Integratie in de samenleving' als deze rond 'Duurzame ontwikkeling', de verschillende regeringen en parlementen, en bevoegde adviesraden krijgen met dit Verslag een basis om een ambitieus beleid te ontwikkelen rond duurzaamheid en armoede, ter realisatie van de mensenrechten en de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen.

Het team van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Hoofdstuk I - Duurzaamheid en armoede in perspectief

Dit hoofdstuk tekent de krijtlijnen van het tweejaarlijkse Verslag uit. De sociale ongelijkheden waarmee mensen in armoede dagelijks geconfronteerd worden en de sociale, economische en ecologische veranderingen die we vandaag allemaal ondervinden, vormen twee kanten van dezelfde dringende uitdaging.

“Duurzaamheid betekent iedereen uitzicht bieden op een toekomst en niet vast zitten in het hier en nu”.

We beginnen dit hoofdstuk met de manier waarop mensen in armoede duurzaamheid betekenis geven. Duurzaamheid verwijst voor hen naar een toekomstperspectief waaraan het hen meestal ontbreekt. Elke dag opnieuw leveren ze inspanningen om erop vooruit te gaan en om hun kinderen een betere toekomst te geven. Maar deze inspanningen lopen vaak vast op de onzekere situaties waaraan ze het hoofd moeten bieden. Velen hebben bijvoorbeeld geen werk, anderen hebben een tijdelijke, interim of laagbetaalde job. Velen kampen met een slechte gezondheid en hebben een preciaire woonsituatie. Voor mensen in armoede lijkt het alsof hun huidige noch toekomstige leven duurzaam is, in de zin van ‘zeker’ of ‘stabiel’. *“Het enige wat duurzaam is, is de miserie”.* Tegelijk betekent een betere toekomst niet alleen een beter leven voor zichzelf, maar voor alle mensen én voor de planeet. *“Wat de planeet raakt, raakt ons ook”.* Deelnemers aan het overleg ontkrachtten het vooroordeel *“dat mensen in armoede niet om duurzaamheid geven, dat ze elk proberen te overleven en dat het daarbij blijft. Dat klopt hoegenaamd niet!”.*

Tijdens het overleg dienden de [duurzame ontwikkelingsdoelstellingen](#) (SDGs) als kader om over duurzaamheid na te denken. De deelnemers zagen vele verbanden tussen de SDGs en armoede. Wanneer armoede omschreven wordt in termen van een schending van de fundamentele rechten - zoals onderwijs, gelijkheid, gezondheid, energie, werk (die door verschillende SDGs weerspiegeld worden) - mag armoedebestrijding niet beperkt blijven tot de eerste SDG *zero poverty*, maar moet ingezet worden op alle SDGs. Alleen zo wordt er niemand achtergelaten. Daarnaast werd opgemerkt dat de SDGs een *“gesloten model”* voorstellen. Vele deelnemers bekritisieren het vrijemarktsysteem en zijn uitwassen, namelijk sociale ongelijkheden en ontregelingen van klimaat en milieu. *“Onze economie produceert ‘afval’ in de natuur en bij de mensen”.* Ook de kind- en jongerenwerkingen van Centrum Kauwenberg en Luttes Solidarités Travail bogen zich over het thema duurzaamheid en kwamen het resultaat van hun reflectie en/of actie voorstellen op een overlegbijeenkomst.

“We mogen duurzaamheid niet zien als een zaak van specialisten. Duurzame oplossingen kunnen alleen gevonden worden als iedereen betrokken is. Mensen in armoede zijn daarenboven bevoorrechte partners omdat ze als eersten de gevolgen van klimaat- en milieuveranderingen ervaren. Wanneer ze niet betrokken worden, worden ze opnieuw achtergelaten”.

De klimaat- en milieuveranderingen en de ongelijke impact ervan op kwetsbare groepen stellen de relatie tussen sociale, economische en ecologische ongelijkheden scherp, voor mensen in

armoede gaat het tegelijk over onrechtvaardigheden.

Vooreerst ondervinden mensen in armoede als eerste en in grotere mate de gevolgen van klimaat- en milieuveranderingen. In België is vooral het verband tussen ongelijkheid en vervuiling opvallend. Mensen onderaan de sociale ladder zijn meer blootgesteld aan vervuiling, zowel binnens- als buitenshuis. Ze zijn ook extra kwetsbaar voor de gevolgen ervan omdat ze vaak reeds in slechtere gezondheid verkeren omwille van hun preciaire leefomstandigheden. Daarenboven kunnen vele mensen in armoede zich onvoldoende (laten) verzorgen omdat ze allerlei obstakels ondervinden om naar de dokter of het ziekenhuis te gaan, om zorg of medicijnen te betalen...

Nochtans zijn mensen in armoede in verhouding minder verantwoordelijk voor de opwarming van de aarde. Immers, hoe lager iemands inkomen, hoe lager diens consumptie en hoe kleiner diens ecologische voetafdruk. Deze zuinigheid komt meestal vanuit een financiële noodzaak en kan tot zulke ontberingen leiden dat mensen hun gezondheid en waardigheid in gevaar brengen. Wanneer een zuinig watergebruik leidt tot een hygiëneprobleem, zijn ziekte en sociale uitsluiting niet ver weg. Om werkelijk te kunnen kiezen om duurzaam te consumeren is een herverdeling van de rijkdom essentieel. *“Mensen moeten de middelen hebben om goed te consumeren en niet te verspillen”.*

Mensen in armoede hebben veelal minder hefbomen om duurzame keuzes te maken, een tweede vorm van ongelijkheid, vanwege onvoldoende financiële middelen of een beperkte handelingsruimte: slecht geïsoleerde dus slecht te verwarmen woning, geen toegang tot openbaar vervoer dus aangewezen op een oude wagen... Hierdoor is het voor hen moeilijk, zo niet onmogelijk, om hun individuele verantwoordelijkheid te nemen voor het milieu/klimaat. Individuele gedragsverandering wordt nochtans sterk benadrukt, in het gangbare discours, maar ook in het beleid. Wanneer de structurele

oorzaken van ongelijkheden zouden worden aangepakt en mensen hun rechten zouden kunnen realiseren (inkomen, huisvesting, gezondheid, onderwijs...) zou iedereen zijn verantwoordelijkheid kunnen opnemen.

Ten derde stellen we vast dat sociale en milieuongelijkheden door beleid vaak behouden en zelfs nog versterkt worden. Beleidsmakers hebben weinig kennis van en houden weinig rekening met de specifieke situatie van mensen in armoede en hun spaarzame levensstijl. Er zijn mensen die zo zuinig omgaan met energie en water en die een dusdanig laag verbruik hebben, dat ze wantrouwig worden bekeken en worden verdacht van sociale fraude. Daarnaast zijn vele beleidsmaatregelen die ecologisch gedrag en duurzaam leven aanmoedigen zo uitgewerkt - via het verlenen van subsidies en het toekennen van fiscale voordelen - dat ze meer ten goede komen aan de meer gegoede burgers. Gezien de investeringen die moeten worden gedaan, zijn deze maatregelen moeilijk haalbaar voor mensen in armoede en leveren ze voornamelijk iets op voor de burgers die de financiële middelen hebben om de investering voor te schieten. Mensen in armoede ervaren dit als een groot onrecht. *“Rijke mensen hebben een regenwaterput en zonnepanelen, wonen in het groen, en laten hun nieuwe woning afstemmen op een elektrische wagen. Niet alleen hun woonkwaliteit stijgt, maar ook hun welzijn. Ze besparen op allerlei vlakken, maar gaan wel vijf keer op reis met het vliegtuig. Wat zegt dat over hun ecologische voetafdruk? En waar staan mensen in armoede? Wat doet de overheid voor hen?”.*

Tegelijk treffen maatregelen die vervuilend of energieverslindend gedrag ontraden - bijvoorbeeld de verhoogde dieselprijzen en de invoering van lage emissiezones in sommige steden - mensen in armoede proportioneel veel harder. Door bepaalde vervuilende zaken te verbieden zonder een betaalbaar alternatief aan te reiken, wordt de toegang voor mensen in armoede tot een degelijke en verwarmde woning, mobiliteit, diensten, ... nog

meer beperkt. *“De maatregelen die worden genomen, worden tegen mensen in armoede genomen. Bijvoorbeeld de oude auto’s die niet meer in de stad mogen rijden. Wie rijdt er met de oudste auto’s ? Het is mooi om veranderingen te vragen, maar mensen in armoede hebben niet de mogelijkheden om zich aan te passen”.*

Tijdens het overleg rees de vraag waarom niet al veel eerder werd ingezet op bepaalde duurzame maatregelen, zoals de isolatie van woningen. Het lijkt alsof dit nu pas een dringende (klimaat) kwestie is, terwijl het om maatregelen gaat die vanuit een mensenrechtenperspectief op armoede al lang genomen hadden moeten worden.

“Het doel dat niemand in armoede moet leven, is van fundamenteel belang, dat kan niet worden onderhandeld”.

Vandaag vormen de SDGs op politiek niveau het meest omvattende instrument om de duurzaamheidsuitdagingen aan te pakken. Ze werden vastgelegd in een [Resolutie](#), Agenda 2030, die op 25 september 2015 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties werd aangenomen. Alle VN-lidstaten hebben zich er zo toe verbonden om de SDGs voor iedereen te

bereiken. Deze zijn echter niet opgesteld in de vorm van verplichtingen maar van doelstellingen. Ze zijn immers niet bekrachtigd in een juridisch bindend instrument. Toch beogen de SDGs *“de mensenrechten van iedereen te realiseren”* en de verplichtingen inzake mensenrechten zijn wel degelijk vastgelegd in bindende verdragen en overeenkomsten. Het is dit verband met de mensenrechten dat van de SDGs een krachtig instrument maakt. Het is door vooruitgang te boeken in de strijd tegen armoede dat een duurzame toekomst voor iedereen mogelijk wordt. Volgens het Federaal Planbureau zal België zijn inspanningen om armoede te bestrijden echter moeten verhogen om de vooropgestelde doelstelling, namelijk een halvering van het aandeel van de bevolking met een risico op armoede of sociale uitsluiting, te kunnen behalen. Bij ongewijzigd beleid zal dit niet lukken. Er wordt door de verschillende actoren dan ook met aandrang gevraagd naar een krachtig beleid om de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen, en de mensenrechten waarop ze gebaseerd zijn, in ons land in praktijk om te zetten.

Hoofdstuk II - Strijden voor duurzaamheid is strijden tegen ongelijkheden

Dit hoofdstuk gaat dieper in op de sociale, economische en ecologische ongelijkheden en hun onderlinge verband, waarrond we in het vorige hoofdstuk het kader uittekenden. Voor de deelnemers aan het overleg zijn het niet louter ongelijkheden, maar ook onrechtvaardigheden. Mensen in armoede dragen immers sneller en meer de gevolgen van milieu- en klimaatveranderingen, terwijl ze er minder toe bijdragen. Bovendien hebben ze minder mogelijkheden om zich ertegen te beschermen en hebben ze vaak minder baat bij maatregelen die in het klimaat- en milieubeleid worden genomen.

Mensen in armoede botsen nu reeds op de grenzen die maatschappelijke veranderingen voor iedereen zullen stellen. Het gaat daarbij niet alleen over milieu- en klimaatkwesties zoals de eindigheid van natuurlijke hulpbronnen, zie bijvoorbeeld de punten over de toegang tot natuur, energie en water. Het gaat ook over bepaalde evoluties zoals flexibilisering, privatisering, digitalisering en individualisering. Deze brengen in een aantal gevallen vooruitgang en opportuniteiten met zich mee, maar hebben tegelijk negatieve gevolgen die zich op verschillende levensdomeinen laten voelen, zie bijvoorbeeld de punten rond consumptie, gezondheidszorg, werk en mobiliteit.

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de bovenvermelde zeven thema's. De volgorde waarin we ze behandelen is willekeurig, terwijl ze wel onderling nauw met elkaar verweven zijn. In het kader van eerdere [tweejaarlijkse Verslagen](#) werkte het Steunpunt tot bestrijding van armoede reeds rond de thema's energie, water, gezondheid en werk. Het overleg rond duurzaamheid bood ons daarnaast de kans om nieuwe thema's – natuur,

consumptie en mobiliteit – te verkennen. De focus ligt steeds op de ongelijkheden waarmee mensen in armoede reeds geconfronteerd worden, evenals op de evoluties die deze ongelijkheden nog (dreigen te) versterken. Overeenkomstig SDG 10 'ongelijkheid verminderen', klinkt de boodschap die we van het overleg meekregen dat strijden voor duurzaamheid gelijk is aan strijden tegen ongelijkheden. Omdat op termijn iedereen invloed zal ondervinden van de aan de gang zijnde veranderingen, is het belangrijk goede oplossingen te vinden, voor iedereen, op korte en lange termijn. Op het einde van elk punt formuleren we hiertoe enkele aanbevelingen.

1. Natuur en groene ruimten

Tijdens het overleg hebben leden van verenigingen waar armen het woord nemen nadrukkelijk gewezen op het belang van natuur en groene ruimten, zowel voor kinderen als voor volwassenen: *“Voor wie in een enge sociale woning leeft, zonder ruimte en zonder tuin, is de nabijheid van groene ruimte essentieel”*. De bescherming van ecosystemen, of van wilde soorten en van de vele evenwichten die zij genereren, vormt de komende jaren een grote, maar vitale uitdaging. We zijn immers sterk afhankelijk van de natuur en van de vele levensvormen die ze herbergt. Heel wat studies hebben haar ongelooflijke impact op de gezondheid aangetoond.

Er zijn verschillende manieren om te genieten van natuur en groen maar voor mensen in armoede liggen er vele valkuilen. Ten eerste hebben ze vaak geen tuin en kunnen ze alleen in openbare groene ruimten van de natuur genieten. De kostprijzen van

een uitstapje naar het park of het bos moet echter worden beoordeeld in termen van tijd en energie die wordt besteed, aangezien *“mensen in armoede bezig zijn met overleven”*. Het feit dat sommigen niet deelnemen aan activiteiten kan ook voortvloeien uit sociale drempels en een gevoel van uitsluiting van bepaalde plaatsen of initiatieven. Bovendien zijn andere eenvoudige geneugten van de natuur vaak ontoegankelijk voor mensen in armoede. Zo bleek tijdens het overleg dat het in veel sociale woningen verboden is om bloembakken tegen de gevel te plaatsen, om groenten te kweken op het balkon, om op een deel van het grasveld een gemeenschappelijke moestuin aan te leggen of om huisdieren te hebben. Hetzelfde geldt voor de keuze om op het platteland te gaan wonen. Deze beslissing is veel gemakkelijker haalbaar voor gezinnen met een auto, die zo toegang hebben tot verschillende goederen en diensten. Daarnaast worden groene ruimten, zowel in ons land als elders, steeds meer bedreigd. In Vlaanderen bij voorbeeld, neemt het ruimtebeslag toe en verdwijnt er nog steeds *“zes hectare onbebouwd oppervlak per dag”*.

De toegang tot groene ruimten is zeer ongelijk verdeeld in België. Want hoewel Brussel bij voorbeeld meer dan 8000 hectare aan groene ruimte heeft, bevindt 70 % daarvan zich in de periferie en slechts 10 % in het stadscentrum. Aanzienlijke delen van de bevolking, voornamelijk in de grote stedelijke centra van het land, hebben dus geen groene ruimten en natuur ‘in de buurt’,

en moeten zich verplaatsen om daar toegang toe te hebben. Ook mobiliteitsproblemen dragen dus bij tot een moeilijkere toegang tot de natuur voor mensen in armoede.

De ongelijke toegang tot natuur wordt versterkt door een ander fenomeen: de privatisering van de openbare ruimte in het algemeen en van groene ruimten in het bijzonder. De deelnemers aan het overleg die in armoede leven betreuren het feit dat een kleine groep zich de ruimten en hun bronnen lijkt toe te eigenen: *“Hoeveel natuur is nog toegankelijk? Er staat overal prikkeldraad”*. Dus voor veel mensen in armoede, *“stelt de natuur in de grote steden niet veel voor: een stukje groen middenin de uitstoot van gassen”*. Vooral omdat andere privileges, zoals een eigen tuin of de mogelijkheid om op vakantie te gaan om volledig te ontspannen, vaak buiten hun bereik liggen.

Uit het overleg blijkt dat mensen die in armoede leven, net als andere deelnemers aan het overleg, op de hoogte zijn van en zich zorgen maken over de vernietiging van de natuur. Voor hen gaat het ‘recht op natuur’ hand in hand met de ‘rechten van de natuur’. Verschillende discussies tijdens het overleg gingen over de noodzaak om af te stappen van een ‘utilitaire visie’ op de natuur en om haar eigen rechten te erkennen. De rechten van de natuur zijn een steeds meer besproken en actueel onderwerp. Een proces van *“dialogo en reflectie rond een leven in harmonie met de natuur”* is ook aan de gang op VN-niveau.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De internationale engagementen voor de bescherming van de natuur respecteren, opdat iedereen op lange termijn van de natuur kan genieten.
- Verstedelijking inperken en onbebouwde ruimte bewaren.
- Openbare ruimten zodanig ontwerpen en inrichten dat ze toegankelijk zijn voor het publiek en ontmoetingsplaatsen worden die sociale cohesie versterken.
- De plaats van de natuur in de inrichting van de publieke ruimte herwaarderen en in het bijzonder investeren in de meest achtergestelde buurten.

- Systematisch vergroening integreren in elk bouw- of renovatieproject zowel van publieke gebouwen als van sociale huisvesting. Het bestaande (sociaal) woonpark vergroenen, door initiatieven voor groene gevels, daken, balkons en andere ruimten, mogelijk te maken en te ondersteunen.
- Verenigingen ondersteunen die sociale cohesie bevorderen en die mensen in armoede – zowel kinderen, jongeren als volwassenen - de kans geven zich met de natuur te verbinden.
- Burgers informeren over het bestaan van en de toegang tot groene ruimten.
- Ervoor zorgen dat groene en publieke ruimten bereikbaar zijn met het openbaar vervoer.

2. Energie

Energie is belangrijk om je te verwarmen of om te koken, en voor verlichting en gebruik van elektrische apparaten. In het overleg over duurzaamheid kwam het energiethema uiteraard aan bod, gezien het sterke verband tussen het armoede-, energie- en klimaatbeleid. Eén van de SDGs is trouwens specifiek gericht op het recht op energie: het gaat om de doelstelling 'Betaalbare en duurzame energie' (SDG 7).

De energiefactuur heeft een grote impact op het budget van huishoudens, in het bijzonder van diegenen met een laag inkomen. Heel wat mensen kunnen hun energiefactuur niet betalen. In Vlaanderen en Wallonië kunnen betalingsmoeilijkheden leiden tot de plaatsing van een budgetmeter (eind 2018: 41.042 actieve budgetmeters elektriciteit en 27.686 actieve budgetmeters gas in Vlaanderen, en 70.368 actieve budgetmeters elektriciteit en 31.933 actieve budgetmeters gas in Wallonië). Als de budgetmeter voor elektriciteit beschikt over een minimumlevering, kan de klant – wanneer hij of zij geen krediet meer heeft – toch terugvallen op een bepaalde hoeveelheid elektriciteit (10 ampère) die weliswaar moet terugbetaald worden bij een volgende oplading. In vrij veel situaties beschikt de budgetmeter voor elektriciteit echter niet over een minimumlevering: in 2018 bij 22 % of 9.265 van de Vlaamse budgetmeters en bij het overgrote deel van de Waalse budgetmeters. De budgetmeter voor gas kan om technische redenen niet over een minimumlevering beschikken. In het bijzonder

deze budgetmeters zonder minimumlevering zijn een grote bezorgdheid: bij een gebrek aan financiële middelen om op te laden, beschik je niet meer over elektriciteit of gas. Dit komt neer op een 'zelfafsluiting'.

Betalingsmoeilijkheden kunnen ook leiden tot de afsluiting van huishoudens van energie. In 2018: 1.642 afsluitingen voor elektriciteit en 1.504 voor gas in Vlaanderen, 7.086 afsluitingen voor elektriciteit en 4.199 afsluitingen voor gas in Wallonië, 970 huishoudelijke afsluitingen voor elektriciteit en gas in Brussel. Er werd in het overleg ook expliciet aandacht gevraagd voor personen en gezinnen die op straat leven, en geen toegang hebben tot energie. Hun toegang tot energie heeft een directe link met een krachtadig woonbeleid dat voorziet in voldoende en betaalbare woningen.

Mensen in armoede wonen vaak in woningen van slechte kwaliteit, met meestal tegelijk een slechte 'energieprestatie'. De mogelijkheden om aan deze slechte woonkwaliteit en energieprestatie iets te doen en om energie te besparen zijn voor bevolkingsgroepen met een laag inkomen niet betaalbaar: isolatiewerkzaamheden, energiezuinige toestellen, installatie van zonnepanelen of warmtepomp, enzovoort. Voor huurders ligt de situatie bijzonder moeilijk. De eigenaar heeft namelijk vaak geen belang bij deze werkzaamheden, omwille van het probleem *split incentive*: de investering moet door de eigenaar gebeuren maar de eventuele winst komt bij de huurder terecht – via een verminderde energiefactuur. De verschillende overheden

hebben de voorbije jaren maatregelen genomen om energiebesparing te ondersteunen. Maar vaak zijn deze moeilijk toegankelijk voor mensen in armoede. Premies veronderstellen bijvoorbeeld een voorfinanciering, soms weet men niet dat ze bestaan of men komt er niet toe om ze aan te vragen... Bij belastingverminderingen stelt zich hetzelfde probleem van voorfinanciering ; bovendien profiteren sommige huishoudens niet van dit voordeel wegens een te laag inkomen. Het instrument van belastingkrediet werd – federaal - enkele jaren geleden toegepast, maar werd dan toch weer afgeschaft. Wel werden de voorbije jaren door verschillende actoren ook derdebetalersystemen en rollende fondsen uitgewerkt. In dergelijke systemen komt een derde partij tussen, bijvoorbeeld in het kader van de voorfinanciering.

In het overleg kwamen een aantal evoluties met betrekking tot energie aan bod, die de bestaande ongelijkheden bevestigen of zelfs vergroten: privatisering van de energiemarkt (met een complexe prijsvergelijking, een ongelijke machtsverhouding tussen leveranciers en kwetsbare consumenten), invoering van de digitale meters (met de nood aan bewaking van de sociale

openbaredienstverplichtingen, een eventueel bredere invoering van het prepaid-principe), ontstaan van initiatieven zoals groepsaankopen van energie, energiecoöperaties, projecten rond collectieve zonnepanelen (maar met nauwelijks betrokkenheid van mensen in armoede).

In de verschillende [mensenrechtenverdragen](#) vinden we geen expliciete vermelding van een recht op energie, maar er worden wel verschillende linken gelegd met andere rechten, bijvoorbeeld met het recht op een behoorlijke huisvesting, maar ook met het recht op bescherming van de gezondheid, beide gewaarborgd onder artikel 23 van onze [Grondwet](#). In het overleg werd het belang van energie – als grondrecht – bijzonder benadrukt. Dit veronderstelt ook de garantie van een bepaalde minimumlevering, conform met de menselijke waardigheid. Er wordt dan ook gevraagd om het grondrecht te versterken, en in de praktijk effectief te concretiseren. Gezien het energievraagstuk naar aanleiding van het klimaatdebat is het bijzonder pertinent om te bekijken hoe de toegang tot energie gegarandeerd kan worden voor iedereen.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Het recht op energie expliciet vermelden in de Grondwet, als onderdeel van het recht op een behoorlijke huisvesting. Ondersteunen van elk initiatief om het recht op energie te versterken op Europees en internationaal niveau.
- Sterk investeren in meer betaalbare en kwalitatieve woningen, zowel in de sociale als private huursector.
- Een sterke link leggen tussen het woonbeleid en het beleid voor rationeel energie- en watergebruik, met bijzondere aandacht voor huishoudens in armoede en bestaansonzekerheid.
- Bundelen van verschillende financiële middelen (regionaal, federaal, Europees) voor grootschalige, ambitieuze renovatieprojecten, in samenwerking met verschillende actoren, in het bijzonder de sociale economie.
- Afsluitingen omwille van betalingsmoeilijkheden absoluut vermijden.
- Een minimumlevering van energie garanderen, ook bij het gebruik van een budgetmeter.
- Voorzien in individuele meters, toegankelijk in alle type woningen.

- Energiebesparende maatregelen voor iedereen toegankelijk maken via een globale aanpak met voorfinanciering, onmiddellijke verrekening van financiële stimuli en een haalbaar afbetalingsplan, rekening houdend met de reële besparingen en het beschikbaar inkomen. De lokale overheid kan hier een ondersteunende rol spelen via een gemeentelijk of intergemeentelijke loket, in samenwerking met lokale actoren.
- De financiering van energiebesparende maatregelen door een derde investeerder, een rollend fonds... verder onderzoeken en experimenten ondersteunen.
- Strengere normen opstellen voor energieprestatie, maar tegelijk een mogelijke negatieve impact voor mensen in armoede vermijden (zie het risico op hogere huurprijzen...) door een ex ante analyse en gerichte maatregelen.
- Ervoor zorgen dat de elektriciteit en gas die via de budgetmeters van de distributienetbeheerders wordt geleverd, van groene bronnen afkomstig is, zonder de tarieven te verhogen. Op deze manier vervullen de distributienetbeheerders als publieke actoren een voorbeeldrol.
- Versterken van de positie van consumenten in een kwetsbare socio-economische situatie in hun relatie tot de energieleveranciers, via sterke regelgeving en de ondersteuning van organisaties die kwetsbare consumenten informeren en begeleiden.
- Consumenten in een kwetsbare socio-economische positie extra ondersteunen in de zoektocht naar informatie over het energie-aanbod via lokale woonloketten, gewestelijke en federale informatiediensten, een Belgisch webportaal voor alle energiebronnen en water in de drie gewesten. Aandacht besteden aan problemen van (digitale) ongeletterdheid en blijven investeren in een gepersonaliseerde aanpak.
- De verschillende onderdelen van de energiefactuur bekijken en nagaan hoe deze gefinancierd moeten worden. Onderzoeken of het mogelijk is om bepaalde onderdelen (bijvoorbeeld de premies voor energiebesparende maatregelen) te financieren via de algemene middelen (fiscaliteit) in plaats van door het geheel van de klanten.
- De btw op de energiefacturen verlagen naar 6 %, als basisgoed.
- Verhogen van de take-up van de financieel ondersteunende maatregelen (sociaal tarief gas en elektriciteit, sociaal verwarmingsfonds, Fonds Gas en Elektriciteit, minimale levering gas), via duidelijke informatie, proactieve initiatieven en analyse van de toekenningsvoorwaarden en -procedures.
- Bij de eventuele invoering van een digitale (budget)meter en van prepaid-mogelijkheden de mogelijke impact in armoedesituaties ex ante en ex post evalueren om de bescherming door de openbare dienstverplichtingen minstens te behouden.
- De participatie van mensen in armoede in collectieve initiatieven (burgerinitiatieven, coöperaties...) ondersteunen.

3. Water

Water is levensnoodzakelijk: zonder het drinken van water overleef je niet, maar ook voor sanitaire behoeften en voor het bereiden van maaltijden is water nodig. Water en sanitatie zijn expliciet

opgenomen in de Agenda 2030: SDG 6 voorziet de doelstelling 'Verzekeren toegang tot duurzaam beheer van water en sanitatie voor iedereen'. Deze duurzame ontwikkelingsdoelstelling lijkt vooral van toepassing op de bevolking in het Zuiden, maar is ook pertinent in de Europese en Belgische context.

Zo komen situaties van afsluiting wegens betalingsmoeilijkheden in de drie gewesten voor: 682 afsluitingen in Vlaanderen (afsluiting na advies van de lokale adviescommissie), 339 afsluitingen in Wallonië en 1.014 afsluitingen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (cijfers voor 2018). Ook heeft de Waalse overheid – en vanaf 1 januari 2020 eveneens de Vlaamse overheid – de mogelijkheid voorzien om een waterdebitbegrenzer te installeren bij betalingsmoeilijkheden. Deze waterdebitbegrenzer beperkt de levering en het gebruik van het water tot een bepaald debiet, in beide gewesten 50 liter per uur. De overheden motiveren de invoering van de debietbegrenzer met het argument dat zo een afsluiting wordt vermeden, dat door de debietvermindering er minder verbruikt wordt en dat de factuur bijgevolg beperkt wordt. De invoering ervan kreeg in zowel het Waalse als het Vlaamse Gewest veel kritiek. In het overleg werd benadrukt hoe deze debietbegrenzer ervaren wordt als een afsluiting. De waterdebitbegrenzer werd aangeduid als bijzonder problematisch ten aanzien van een recht op water en sanitatie. Betalingsmoeilijkheden aanpakken moet gebeuren via schuldbemiddeling en begeleiding, maar niet met een debietbegrenzer.

Met betrekking tot waterbesparing zijn de mogelijkheden van mensen in armoede vaak beperkt; deze mogelijkheden zijn immers ongelijk verdeeld. Zo biedt de installatie van een regenwaterput heel grote besparingsmogelijkheden. Onderzoek van het Centrum voor Sociaal Beleid en CEBUD gaf aan dat huishoudens met een regenwaterinstallatie hun waterbudget verminderen met 27 % of 60 euro per jaar voor een alleenstaande, en met 45 % of 216 euro voor een koppel met drie kinderen. De financiering van een regenwaterinstallatie is echter quasi onmogelijk voor een huishouden met een laag inkomen. In het geval je huurt, is de kans bovendien klein dat de private eigenaar of de sociale huisvestingsmaatschappij tot deze investering overgaat. Ook andere waterbesparende ingrepen en toestellen (bv. waterzuinige wasmachine) hebben een duidelijke

impact op de waterfactuur: hiermee daalt de kostprijs van het waterverbruik met 44 % of 96 euro voor een alleenstaande en met 77 % of 372 euro voor een koppel met drie kinderen. Wat de waterzuinige toestellen betreft gaat het hier om de duurdere toestellen die financieel onhaalbaar zijn bij een laag inkomen. Een ander probleem zijn de collectieve meters (eenzelfde meter voor verschillende woongelegenheden), waarbij je geen zicht hebt op je eigen verbruik. Vooral in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en in steden in Vlaanderen en Wallonië zijn deze nog in heel veel gebouwen aanwezig.

De waterfacturen zijn in de verschillende gewesten in België de voorbije jaren gestegen, met betalingsmoeilijkheden als gevolg. In Vlaanderen steeg de integrale waterfactuur voor een gemiddeld gezin (2,33 personen, 84 m³/jaar) van 201 euro per jaar in 2005 tot 408 euro in 2017 (stijging met 103 %). In Wallonië steeg de prijs in dezelfde periode van 289 euro tot 529 euro voor een verbruik van 100 m³ (83 %). In Brussel van 161 euro tot 252 euro voor een gemiddeld verbruik van 70 m³ (56 %). Ter vergelijking, in dezelfde periode steeg de gezondheidsindex – de basis voor de aanpassingen van lonen en sociale uitkeringen – slechts met 24 %. De waterfactuur weegt het zwaarst door in het huishoudbudget van de armste gezinnen. De laagste inkomensgroepen zagen het aandeel van de waterfactuur de voorbije jaren het sterkst stijgen. In het Vlaamse Gewest is in de vorige legislatuur een sociaal tarief uitgewerkt, waarbij een aantal groepen een korting van 80 % op hun waterfactuur krijgen die automatisch wordt toegekend. Onderzoek toont aan dat deze sociale correctie erin slaagt om het betaalbaarheidsrisico onder de doelgroep sterk terug te dringen. In het Waalse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is er een Sociaal Fonds waarmee de OCMW's kunnen tussenkomen in waterfacturen en ook kleine technische reparaties kunnen laten uitvoeren.

Zowel op gewestelijk als lokaal vlak zijn er initiatieven om het recht op water sterker te

maken en op het terrein te concretiseren. Ook op internationaal niveau worden stappen genomen in functie van het recht op water, en het behoud van het publieke karakter van de waterlevering. In verschillende landen is er immers al sprake van een privatisering van de watersector. België kan

een ondersteunende en stimulerende rol spelen op internationaal niveau, in het bijzonder met betrekking tot het bewaken van het publiek karakter van de levering van water.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Het recht op water en sanitatie opnemen in de Grondwet.
- Ondersteunen van elk initiatief op Europees en internationaal niveau om het recht op water en sanitatie te versterken, en om het publiek karakter van de levering van water te bewaken.
- Streven naar een universele toegang tot water en sanitatie door drinkfontein en sanitair in de steden en gemeenten (24u/24u, zowel in de stad als op het platteland) te voorzien.
- De horeca sensibiliseren om gratis kraantjeswater ter beschikking te stellen en naar het toilet te kunnen gaan.
- Een minimumlevering water garanderen die een menswaardig bestaan mogelijk maakt, rekening houdend met de gezinssamenstelling.
- De invoering en het gebruik van de waterdebietbegrenzer in het Waalse en Vlaamse Gewest aftoetsen op de menselijke waardigheid, met betrokkenheid van mensen in armoede, hun verenigingen en de diverse stakeholders. In de eerste plaats inzetten op ondersteuning en begeleiding van de betrokken huishoudens.
- Voorzien in een sociaal tarief voor water, waarbij het voordeel gradueel wordt toegekend in functie van het inkomen, in combinatie met een automatische toepassing. In het kader van deze automatische toepassing is het belangrijk om de toepassingsmogelijkheden via bestaande statuten te gebruiken.
- Voorzien in een sociaal waterfonds waarmee - op maat - kan tussengekomen worden bij betalingsmoeilijkheden en ook kleine technische ingrepen kunnen gebeuren.
- Verder uitwerken van ondersteuningsmogelijkheden in de plaatsing van een regenwaterinstallatie en besparende huishoudtoestellen, ook voor private en sociale huurders. De sociale huisvestingsmaatschappen stimuleren en verplichten om in te zetten op duurzaam watergebruik (opvang en gebruik van regenwater).
- Voorzien in de mogelijkheid om een waterscan te laten uitvoeren, met een uitgebreide bekendmaking bij de doelgroep en de hulpverleners; hierbij voorzien in een afstemming met de energiescan.
- De installatie van individuele meters verplichten, zodat de bewoners zicht hebben en meer vat krijgen op hun waterverbruik.
- Sociale organisaties attent maken op het bestaan van onderverbruik en de negatieve gevolgen voor de gezondheid.
- Verbruiksgegevens in de eerste plaats gebruiken voor de opsporing van problemen (zoals waterlekken) en zo betalingsmoeilijkheden voorkomen.

- Uitwerken van een sociaal beleid en duidelijke regelgeving met betrekking tot waterlekken.
- De campagnes rond de kwaliteit van leidingwater blijven herhalen, met specifieke inspanningen om mensen in armoede te bereiken (met toegankelijke en duidelijke informatie).
- Voorzien in een gratis waterkwaliteitstest.
- Het gebruik van plastic zo veel mogelijk bannen in de industrie en distributiesysteem, om – onder andere op deze manier – watervervuiling tegen te gaan.

4. Duurzame voeding en consumptie

De toegang tot voldoende en kwaliteitsvol voedsel is vandaag reeds een grote uitdaging voor mensen in armoede, los van het al dan niet duurzaam karakter ervan.

Vooreerst is de vrijheid om hun voedselpatroon te kiezen voor de meer dan 300000 mensen die in België in 2018 voedselhulp ontvingen zeer beperkt. Deze vrijheid is nog beperkter wanneer het gaat om duurzame voeding: de toegang tot lokale en biologische producten hangt bijvoorbeeld nog meer af van de middelen van elk individu, zoals een waardig inkomen, mogelijkheden om zich te verplaatsen, toegang tot internet en deelname aan het sociale leven.

Om deze ongelijkheden rond duurzame voeding te verminderen, ontwikkelen er zich steeds meer netwerken van onderlinge hulp en allerlei initiatieven en acties, vooral op lokaal niveau. In vele gevallen zijn deze echter niet toegankelijk of zelfs uitgesloten voor mensen in armoede. Zo mogen mensen die in een sociale woning wonen vaak geen gebruik maken van de gazons en andere beschikbare groenvoorzieningen en hebben ze meer moeite met het verbouwen van groenten en fruit op hun balkon. Daarenboven zijn sommige initiatieven, zoals collectieve moestuinen, niet gemakkelijk toegankelijk voor de armsten of worden ze zelfs ontmoedigd door verdenskingen van sociale fraude: *“Men durft niets meer te doen uit vrees verweten te worden dat men in het zwart werkt”*.

Bovendien hebben mensen in armoede aanzienlijk minder vrijheid om te kiezen voor duurzame of meer energie-efficiënte toestellen, of het nu gaat om de keuze en aankoop van kleding, huishoudproducten of -apparaten, wat soms negatief wordt bekeken door de rest van de bevolking. Mensen in armoede moeten zich de facto tevredenstellen met de goedkoopste producten. Deze zijn echter vaak het meest vervuild en vervuilend, of het nu gaat om voeding, kleding of speelgoed.

Vervolgens wezen de deelnemers tijdens het overleg vooral op de ongelijkheden en evoluties in de strijd tegen verspilling en in manieren voor het hergebruik en beheer van afval.

Steeds meer initiatieven en zelfs wettelijke verplichtingen zijn erop gericht om de strijd tegen verspilling te koppelen aan de strijd tegen armoede. Soms worden de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen aangehaald om bijvoorbeeld maatregelen te rechtvaardigen om onverkochte voedingsmiddelen te recupereren. De deelnemers aan het overleg hebben er echter aan herinnerd dat dit systeem in werkelijkheid niet duurzaam is: de recuperatie van onverkochte voedingsmiddelen kan geen deel uitmaken van een structurele maatregel om armoede te bestrijden.

Vervolgens is het organiseren, sorteren en bijhouden van afval bijzonder moeilijk voor mensen in armoede *“die klein wonen en moeilijkheden hebben om hun huisafval bij te houden totdat de vuilnisophaaldienst langs komt”*.

Tegelijk zijn de netwerken voor het verzamelen van onverkochte, afgedankte en

tweedehandsspullen vandaag beter gestructureerd en gekend dan vroeger, wat bijdraagt aan de versterking van de circulaire en de economie. De initiatieven die oorspronkelijk voor de meest kwetsbaren waren opgezet, zijn niet langer specifiek op hen gericht. Denk aan de tweedehandswinkels die hun prijzen de laatste jaren hebben zien stijgen door hun groeiende populariteit onder alle segmenten van de bevolking. Paradoxaal genoeg maken deze evoluties de verschillende initiatieven minder toegankelijk voor mensen in armoede, wanneer ze

zich niet tot een organisatie wensen te richten, niet over een smartphone beschikken of op een kleiner sociaal netwerk moeten terugvallen.

Om niemand achter te laten in de transitie naar een duurzamere voeding en consumptie, is het essentieel een goede sociale cohesie en lokale netwerken van onderlinge hulp te behouden. Tegelijk moeten er meer structurele beleidsmaatregelen genomen worden om iedereen een menswaardig inkomen te verzekeren.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Waarborgen van het recht op kwaliteitsvol voedsel evenals van de vrijheid om een duurzame consumptiestijl te kiezen door structurele maatregelen te nemen ter bestrijding van de armoede, onder andere door het voorzien van een menswaardig inkomen.
- Voedselhulp beschouwen als een noodoplossing op korte termijn en niet als een structurele oplossing.
- Biologische voeding subsidiëren en toegankelijk maken voor mensen in armoede.
- Gezonde en duurzame voeding op school bevorderen en tegelijkertijd stigmatisering voorkomen.
- Actoren in de duurzame voedselsector sensibiliseren om duurzame voeding voor iedereen toegankelijk te maken (prijs, mobiliteit...).
- Deelname aan burger- en collectieve initiatieven, zoals collectieve groentetuinen, mogelijk maken voor uitkeringsgerechtigden.
- Duurzame initiatieven, zoals groentetuinen of het vergroenen van gevels en balkons, toelaten en bevorderen in de sociale huisvestingssector.

5. Gezondheidszorg

Voor de deelnemers aan het overleg is een duurzame toekomst nauw verbonden met een goede gezondheid, van de mens én de planeet. Mensen in armoede hebben echter, omwille van hun moeilijke socio-economische leefsituatie (op het vlak van huisvesting, werk, onderwijs, omgeving...), een hogere kans op een slechte gezondheid dan mensen die in betere omstandigheden leven. Dat maakt hen ook kwetsbaarder voor klimaat- en milieuveranderingen waarvan ze bijgevolg een grotere impact ondervinden op hun gezondheid en welzijn, bovenop het feit dat ze er meer aan worden blootgesteld. Bovendien hebben ze geen gelijke toegang tot gezondheidszorg, zowel preventief als curatief. Doordat ze zorg uitstellen of afstellen, komt de continuïteit van hun zorgtraject in gevaar met nog grotere gezondheidsproblemen als gevolg.

“Mensen in armoede kunnen zich nooit op een duurzame wijze verzorgen. Ofwel doen ze een beroep op de spoedafdeling, ofwel gaan ze naar het OCMW voor een medische kaart om naar een dokter te kunnen gaan. Voor de allerarmsten hangt de toegang tot zorg af van sociale diensten; zij hebben geen toegang zoals andere burgers”.

In theorie kent België geen probleem met de toegang tot gezondheidszorg. De verplichte ziekteverzekering is immers vrijwel universeel en dekt 99 % van de bevolking. Uit het overleg bleek echter dat de kostprijs één van de grootste drempels is en blijft voor mensen in armoede om van zorg gebruik te maken. Er bestaan maatregelen zoals de (sociale) derdebetaler en de Verhoogde Tegemoetkoming om deze financiële drempel weg te nemen, maar niet iedereen kan zijn recht op deze tegemoetkomingen realiseren. Daarnaast is de dekking voor medicijnen, tandheelkundige zorg, geestelijke gezondheidszorg en andere diensten door de verplichte ziekteverzekering onvoldoende. Vele mensen stellen bijgevolg zorg uit of maken gezondheidszorgschulden. Er zijn ook mensen die buiten het reguliere gezondheidssysteem vallen, omdat ze niet in orde zijn met de verplichte

verzekering of er geen toegang toe hebben omdat ze zonder wettig verblijf zijn.

Ook de toegang tot zorgverstrekkers en ziekenhuizen stelt problemen voor mensen in armoede. Ze vinden niet steeds een (geconventioneerde) huisarts in de buurt of één die gemakkelijk bereikbaar is met het openbaar vervoer, er zijn wachtlijsten om een afspraak bij een specialist te maken, ze moeten eerst aantonen dat ze de ziekenhuisfactuur kunnen betalen vooraleer ze geholpen worden, zorgverstrekkers hebben te weinig kennis van de situatie waarin kwetsbare patiënten zich bevinden wat kan leiden tot een verkeerde aanpak of behandeling, enzovoort. *“Mijn schuldbemiddelaar heeft aan de start van mijn collectieve schuldenregeling mijn hospitalisatieverzekering geschrapt. Nu zegt hij dat er geen geld is om me te laten opereren dus heb ik ook mijn controleafspraken in het ziekenhuis maar stopgezet”.*

Dankzij de wetenschappelijke en technologische vooruitgang evolueren de medische wereld en de gezondheidszorg supersnel. Toch leeft op het terrein een grote bezorgdheid over de toegankelijkheid en kostprijs van de zorg omwille van enkele tendenzen. Zo dreigt privatisering de toegang tot gezondheidszorg afhankelijk te maken van het feit of mensen al dan niet een hospitalisatieverzekering hebben. Ook de digitale evolutie – uitsluitend online afspraken met artsen, digitale patiëntendossiers in eigen beheer, elektro-nische communicatie tussen ziekenfondsen en hun leden – dreigt mensen uit te sluiten. *“Meer en meer zaken worden gedigitaliseerd, ook in de gezondheidszorg. Maar wat gebeurt er met en voor de mensen zonder computer?”.* De reorganisatie van de gezondheidszorgsector lijkt te leiden tot een de-institutionalisering die voorbijgaat aan het feit dat niet iedereen zich makkelijk kan verplaatsen, een uitgebreid en sterk sociaal netwerk heeft om op terug te vallen of in omstandigheden leeft die gunstig zijn om te herstellen van een ziekte. In het kader van duurzaamheid is de garantie van de continuïteit van een zorgtraject essentieel.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Voor iedereen een gezond leven in een gezonde omgeving mogelijk maken door – als onderdeel van de gecoördineerde strijd tegen sociale gezondheidsongelijkheden (*health in all policies*) – in te zetten op een kwaliteitsvolle, nabije en toegankelijke gezondheidszorg op maat van de patiënt zodat de continuïteit van de zorg verzekerd is.
- De bestaande derdebetalersregeling correct toepassen, ze zo snel mogelijk veralgemenen voor alle patiënten bij de huisarts en op termijn uitbreiden naar alle prestaties van zorgverstrekkers op de eerste en de tweede lijn.
- Streven naar een zo hoog mogelijke take-up van de Verhoogde Tegemoetkoming.
- Een sociaal rechtvaardig geneesmiddelenbeleid ontwikkelen. Zorgverstrekkers moeten aangespoord worden om alleen geneesmiddelen voor te schrijven wanneer dat noodzakelijk is en verplicht worden een generieke variant van dezelfde kwaliteit voor te stellen. Op internationaal en Europees niveau is regelgeving nodig opdat burgers geen tweemaal voor medicatie betalen en opdat farmaceutische bedrijven hun winst investeren in een toegankelijke en betaalbare gezondheidszorg voor iedereen.
- Het aanbod aan wijkgezondheidscentra gevoelig uitbreiden, met aandacht voor een goede geografische spreiding, zowel in de steden als op het platteland.
- De samenwerking tussen OCMW's, mutualiteiten en medische diensten van de 0,5 lijn (intermediaire zorglijn) verbeteren om mensen in orde te brengen met de verplichte ziekteverzekering.
- De dekking van de verplichte ziekteverzekering uitbreiden voor medicatie die nu nog vaak als comfortbehandeling wordt gezien, voor psychotherapie, tandzorg, hoorapparaten, brillen, ziekenvervoer, enzovoort.
- De toegang tot de dringende medische hulp vergemakkelijken en de bestaande goede praktijken van OCMW's, organisaties op het terrein, mutualiteiten... veralgemenen.
- Patiënten permanent en tijdig, op een nauwkeurige, duidelijke en begrijpelijke manier informeren over de feitelijke kostprijs van medische zorgen. Wanneer mensen tijdens hun medisch traject problemen hebben hun gezondheidskosten te betalen, is een aangepaste opvolging en begeleiding door de zorgverstrekker, in samenwerking met het OCMW en sociale diensten, aangewezen om gezondheidsschulden te vermijden.
- Extra aandacht hebben voor de complexiteit van armoedesituaties (fysieke, psychosociale, emotionele dimensie) en voor de sociale gezondheidsongelijkheden in de opleiding en permanente vorming van zorgverstrekkers.
- Voldoende investeren in zorgpersoneel, zowel op de eerste als op de tweede lijn, opdat er voldoende, gekwalificeerde zorgverstrekkers zijn die de nodige tijd kunnen besteden aan de preventieve en curatieve zorg voor patiënten.
- (Lokale) samenwerkingsverbanden ondersteunen tussen verschillende zorgverstrekkers, beroepskrachten uit verwante sectoren, begeleiders en hulpverleners, waarbij (overleg met) de patiënt centraal staat. Hierop dient extra ingezet te worden wanneer eerstelijnszorg moet aangevuld worden met tweedelijnszorg of wanneer ambulante zorg en residentiële zorg moeten samengaan.

- Meer investeren in gezondheids promotie en -preventie en samen met mensen in armoede gezondheidsbevorderende projecten en instrumenten ontwikkelen.
- De hervormingen in de gezondheidszorg (eerstelijnszorg en ziekenhuizen) toetsen aan hun impact op mensen in armoede, op hun gezondheid en op hun toegang tot gezondheidszorg (ex ante en ex post evaluatie).
- Tijd en middelen die door digitalisering worden uitgespaard effectief wijden aan persoonlijk contact, zorg en begeleiding van kwetsbare groepen.
- Financiële beslissingen nemen in functie van sociale rechtvaardigheid en gelijkheid in gezondheid. Dit kan door sterk te investeren in de verplichte ziekteverzekering als fundamenteel onderdeel van onze sociale zekerheid zodat private hospitalisatieverzekeringen overbodig worden. Ook door striktere regels op te leggen rond conventioneering, ereloon supplementen enzovoort.

6. Werk

“Zonder werk is het moeilijk om een plaats in te nemen in de samenleving”. Een job bepaalt in zeer hoge mate iemands sociale – en financiële – status. Voor heel wat mensen in armoede is hun tewerkstelling vaak onzeker, zonder mogelijkheid om op langere termijn toekomstplannen te maken.

Over het algemeen wordt armoede geassocieerd met geen werk hebben. Wie geen werk heeft, krijgt bovendien te maken met vooroordelen als zou hij als werkloze lui zijn en niet willen werken. Voor de deelnemers aan het overleg is het ontkrachten van deze stereotypen, die structureel verbonden zijn met de kijk op mensen in armoede, van cruciaal belang in het perspectief van een duurzame armoedebestrijding.

De ongelijke toegang tot werk voor mensen in armoede heeft meerdere oorzaken: een lager opleidingsniveau, de ontoereikende afstemming tussen onderwijs en arbeidswereld, het tekort aan jobs voor mensen met een laag opleidingsniveau, discriminatie, mobiliteit en ten slotte de materiële omstandigheden waarin mensen in armoede zich bevinden. Om deze laatste reden zijn zowel de deelnemers aan het overleg als onderzoekers ongerust over de verhoogde degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen en het pleidooi om deze nog te versterken.

Een job is niet altijd voldoende om uit de armoede te geraken. Iedereen is het erover eens dat werk 'waardig' moet zijn opdat het een toekomst zou brengen. Mensen in armoede hebben evenwel dikwijls slechts toegang tot een minderwaardige job. Veel mensen in armoede moeten genoegen nemen met langdurig of opeenvolgend tijdelijk werk, inclusief alle onzekerheden die dat met zich meebrengt. Dit staat haaks op duurzaamheid, wegens het ontbreken van elk toekomstperspectief. Deeltijds werk kan een goede opstap zijn naar een betere job, zolang de werknemer hier echt voor kiest. Vooral vrouwen staan voor dit dilemma. In België werkt 45 %, of bijna de helft van alle vrouwelijke werknemers, deeltijds, tegenover slechts 9,5 % van de mannen in loondienst.

Er bestaat een tendens in de arbeidswereld om van werknemers te verwachten dat ze zich flexibeler opstellen en dat ze hun weg vinden in een steeds verder gedigitaliseerde en gerobotiseerde omgeving. Deze evoluties doen de deelnemers aan het overleg vrezen dat een deel van de mensen in armoede – wiens kansen op de huidige arbeidsmarkt al miniem zijn – het nog moeilijker zullen krijgen om een kwaliteitsvolle te job te vinden. Voor wat betreft het ontstaan van jobs in nieuwe sectoren zoals bijvoorbeeld bij *Deliveroo* en *Uber* toont onderzoek aan dat mensen in armoede geen toegang hebben tot dit soort werk en dat wie er wel toegang tot heeft er

niet in slaagt om behoorlijke socialezekerheidsrechten op te bouwen.

In een tijd waarin het streven naar winst als leidend principe in vraag wordt gesteld, gaan er stemmen op om de samenleving anders te organiseren, vanuit de behoeften van de gemeenschap. In Frankrijk werden op initiatief van de ATD Vierde Wereldbeweging Frankrijk de *Territoires Zéro Chômeurs de Longue Durée* opgericht. De toepassing ervan in België verdient om bestudeerd te worden, ook al zijn de deelnemers het erover eens dat mensen de vrije keuze moeten blijven hebben; dit in tegenstelling tot de plannen voor een gemeenschapsdienst voor werklozen of leefloongerechtigden, die door politici worden overwogen.

Bij de discussies over de SDG 8 ('Waardig werk en economische groei') dachten de deelnemers na

over een andere soort groei, die duurzamer zou zijn en waarbij technologie en economie ten dienste staan van mens en milieu. Onder andere de sociale economie biedt volgens de deelnemers een goed antwoord op deze uitdagingen. Wat goed is voor mensen in armoede is goed voor iedereen. De principes van de sociale economie zouden in dit opzicht perfect kunnen worden toegepast op de reguliere economie, waarbij wordt gezorgd voor zinvolle en duurzame tewerkstelling voor iedereen. Via een sterke investering in kwaliteitsvolle jobcreatie in het kader van duurzame activiteiten, zowel binnen de sociale als de reguliere economie, zouden milieu-, sociale en economische doelstellingen verenigd kunnen worden.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De creatie van duurzame en kwaliteitsvolle jobs in de sociale economie en in de nieuwe economieën sterk bevorderen (kringloop, landschapsbeheer, nieuwe energievormen, recyclage) en hiervoor opleidingen voorzien.
- Sociale bedingen toepassen binnen overheidsopdrachten, teneinde een deel van deze opdrachten voor de sociale economie voor te behouden.
- De transpositie van het *Territoires Zéro Chômeurs de Longue Durée*-initiatief in België onderzoeken, en de oorspronkelijke filosofie van het project behouden: alle actoren betrekken, met als doelstelling om exhaustief te zijn maar tegelijk het vrijwillig karakter te behouden; de baten voor zowel de maatschappij als de betrokken personen onderzoeken.
- Investeren in gelijke kansen in het onderwijs voor kinderen in situaties van armoede, om hun kansen op een kwalitatieve job en op een toekomstperspectief te vergroten.
- Zowel jongeren als volwassenen opleiden met het oog op (digitale) geletterdheid en nieuwe technologieën, onder andere door hen toegang te verzekeren tot betaalbare hard- en software.
- Ontwikkelen en veralgemenen van maatregelen ter ondersteuning op de werkplek en van werk- en welzijnstrajecten. Bestuderen van een mogelijke toepassing ervan in de verschillende gewesten en gemeenschappen.
- Diepgaand kwalitatief en kwantitatief wetenschappelijk onderzoek verrichten naar de professionele trajecten van mensen in armoedesituaties.
- Alle vormen van discriminatie bij de toegang tot de arbeidsmarkt bestrijden.

- Investeren in een toegankelijke opvang voor kinderen tussen 0 en 3 jaar voor kwetsbare gezinnen om hun zoektocht naar werk te bevorderen.
- De toepassing van de regels inzake uitzendwerk controleren en ervoor zorgen dat werknemers daadwerkelijk toegang hebben tot een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd wanneer zij daar recht op hebben.
- Werklozen die een baan vinden, in staat stellen om gedurende een bepaalde periode te blijven gebruik maken van bepaalde voordelen waarover zij als gevolg van hun statuut van werkloze beschikken.
- Een statuut ontwikkelen zodat werknemers die werkzaam zijn in 'nieuwe' jobs behoorlijke socialezekerheidsrechten kunnen opbouwen.
- Het systeem van degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen evalueren op het vlak van bestaansonzekerheid en effectieve toegang tot de arbeidsmarkt en op basis daarvan herbekijken. In de eerste plaats inzetten op het verbeteren van de toegang tot volwaardige jobs.

7. Mobiliteit

Tijdens het hele overleg kwam mobiliteit impliciet aan bod als een transversaal gegeven. In ons dagelijks leven wordt het bovendien steeds belangrijker. Mobiliteit is inderdaad een essentiële schakel voor de uitoefening van de grondrechten en voor de transitie naar een duurzame samenleving. Mensen in armoede ondervinden een groot en meervoudig probleem om zich te verplaatsen en om veel van de fundamentele rechten uit te oefenen, zoals het recht op onderwijs, een gezinsleven, werk, huisvesting, gezondheidszorg en cultuur.

De moeilijke toegang tot vervoer is deels het gevolg van ongelijkheden inzake ruimtelijke ordening. Mensen in armoede wonen immers meer buiten de stedelijke centra. Ze hebben niet altijd de middelen om te verhuizen en hun sociale woning op te geven om dichterbij dagelijkse voorzieningen, bij hun werk of familie te gaan wonen. Ongelijkheid op het gebied van mobiliteit speelt ook een rol bij de toegang tot vervoersmiddelen. Zo wordt 19 % van de Belgische bevolking, dit wil zeggen ongeveer twee miljoen personen, geconfronteerd met 'vervoersarmoede'. Bij de verschillende vormen van mobiliteit duikt deze ongelijkheid op.

Ten eerste hebben veel huishoudens geen auto, niet uit vrije keuze maar om financiële redenen, terwijl de auto de facto de toegangspoort blijft tot werk, tot rechten, tot een gezinsleven en tot sociale contacten. Tegelijk hebben mensen in armoede het meest te lijden onder de overlast en vervuiling die auto's veroorzaken, zoals de slechte luchtkwaliteit. Verschillende pistes om de alomtegenwoordige plaats van de auto in te perken werden tijdens het overleg eveneens besproken. In elk geval mogen deze maatregelen geen onevenredige impact hebben op mensen in armoede. Ze moeten tegelijk ook voorzien in het versterken van toegankelijke vervoersoplossingen voor iedereen.

Daarnaast is voor mensen in armoede die geen auto hebben, het openbaar vervoer het belangrijkste of zelfs het enige vervoersmiddel - als het tenminste beschikbaar is. Ook hier zijn er steeds meer moeilijkheden omwille van de slechte geografische spreiding van het aanbod, waardoor verder gelegen en landelijke gebieden verwaarloosd worden. Ook neemt het aanbod tijdens daluren af of valt het zelfs helemaal weg. Het is daarom essentieel om het aanbod aan openbaar vervoer uit te bouwen tot een efficiënt en toereikend netwerk.

De fiets is een nuttig vervoersmiddel, dat ook goed is voor de gezondheid en relatief goedkoop. De fiets is enkel te gebruiken voor relatief korte afstanden. Mensen in armoede worden bovendien nog met andere obstakels geconfronteerd zoals veelal een zwakkere gezondheid en de onmogelijkheid om hun fiets veilig te stallen in hun sociale woning.

Ten slotte zien we de afgelopen jaren nieuwe manieren ontstaan om ons te verplaatsen en daarmee ook nieuwe gewoontes. Denk bijvoorbeeld aan de opkomst van elektrische fietsen en steps in steden, de ontwikkeling van meerdere smartphone-apps voor carpoolen, de alternatieve vervoerswijzen of het multimodaal vervoer (vervoer waarbij je van het ene op het andere vervoersmiddel overstapt). Sommige van die evoluties zijn gebaseerd op het gebruik van nieuwe technologieën, waaronder smartphones.

Ze zijn dus vooral gericht op mensen met een sterk sociaal netwerk die gemakkelijk communiceren. In het algemeen wordt het ook steeds moeilijker om het openbaar vervoer te gebruiken zonder bankkaart of internettoegang, wat mensen in armoede bestraft. In werkelijkheid verschuift de verantwoordelijkheid voor mobiliteit momenteel van de publieke naar de private sfeer: steeds vaker wordt van ieder individu verwacht dat hij of zij zich verplaatst met eigen middelen, eventueel in combinatie met het openbaar vervoer. Deze verschuiving van openbare infrastructuur naar particuliere middelen vergroot de ongelijkheid en verontrust de deelnemers aan het overleg. Opnieuw zijn ze bang dat de allerarmsten in de steek gelaten worden. Alternatieven ontwikkelen voor de auto is een positieve stap voorwaarts, mits deze effectief aantrekkelijk en toegankelijk worden voor iedereen.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De ruimtelijke ordening bekijken vanuit een duurzame mobiliteits invalshoek.
- Lokale basisdiensten behouden en versterken.
- Dorpen nieuw leven inblazen en de initiatieven daarvoor ex ante afdrukken aan situaties van armoede.
- Maatregelen bevorderen die erop gericht zijn het autogebruik terug te dringen zonder meer ongelijkheid te creëren.
- Wijken 'verkeersluw' maken, met bescherming tegen doorgaand autoverkeer.
- De fiscaliteit in verband met salariswagens hervormen.
- Het aanbod aan openbaar vervoer versterken.
- Het aanbod en de tarieven van verschillende openbare vervoersmaatschappijen op elkaar afstemmen.
- Sociale voordelen voor het openbaar vervoer zo veel mogelijk automatisch toepassen.
- De mogelijkheid om maandelijks – en niet enkel jaarlijks - een abonnement voor het openbaar vervoer tegen een verminderd tarief te kopen veralgemenen.
- Klanten van het openbaar vervoer degelijk informeren over het aanbod door informatie ook op papier te verspreiden en de loketfunctie te behouden en zelfs te versterken.
- De mogelijkheden om vervoersbewijzen voor het openbaar vervoer met contant geld te betalen behouden.

- De kwaliteit en de veiligheid van de fietsinfrastructuur verbeteren.
- Mensen in armoede ondersteunen in de aankoop of het gebruik van fietsen. Het leren fietsen op school en binnen organisaties bevorderen.
- Mogelijkheden tot fietsenstalling voorzien in sociale huisvesting, in het bijzonder in appartementen.
- Een gunstig beleids- en regelgevingskader ontwikkelen voor het delen van auto's en andere vervoersmiddelen.
- Een sociaal tarief creëren voor gedeelde auto's, fietsen of scooters om ze voor iedereen toegankelijk te maken.

Hoofdstuk III - Wegen naar duurzaamheid

In de vorige hoofdstukken hebben we de sociale, economische en ecologische uitdagingen met elkaar verbonden en van naderbij bekeken in verschillende levensdomeinen. Het is duidelijk dat de sociale dimensie van duurzaamheid bijzondere aandacht verdient. Niet alleen om te vermijden dat vooral de meest kwetsbare groepen getroffen worden door de gevolgen van de veranderingen die we meemaken. Maar ook opdat iedereen verantwoordelijkheid kan opnemen voor een meer duurzame toekomst. Door hun precaire (financiële) situatie beschikken mensen in armoede vaak niet over de vrijheid en de hefboomen om duurzame(re) keuzes te maken, of het nu is om zich te voeden, te verplaatsen, of te verwarmen. Omdat ze daarenboven de onderlinge verwevenheid van verschillende levensdomeinen extra aan den lijve ondervinden, hebben ze zwaarder te lijden onder de perverse gevolgen van bepaalde beleidsmaatregelen.

Dit hoofdstuk bevat een aantal wegen naar duurzaamheid, richtinggevend voor sociaal rechtvaardig beleid rond duurzaamheid en een duurzaam armoedebeleid. Vertrekkend van de verantwoordelijkheid van de overheid om de mensenrechten en de duurzame ontwikkelingsdoelen voor haar burgers te realiseren, staan we stil bij de noodzaak om rechten effectief toe te kennen. We werken enkele elementen van goed bestuur uit en gaan na aan welke voorwaarden moet worden voldaan om duurzame initiatieven voor iedereen toegankelijk te maken. In een volgend punt verkennen we enkele pistes om een rechtvaardig duurzaamheidsbeleid te financieren. Het laatste punt zet dialoog en participatie in de kijker, essentieel in de verschillende fasen van beleid. In elk punt geven we een bijzondere plaats

aan de aanbevelingen, gericht aan de verschillende regeringen, parlementen en adviesorganen.

1. De verantwoordelijkheid van de overheid tot duurzaamheid

De vele uitdagingen voor een duurzame toekomst doen de vraag rijzen naar wie hiervoor de verantwoordelijkheid draagt. Op politiek niveau heeft de Resolutie 'Onze wereld transformeren: de Agenda 2030 voor Duurzame Ontwikkeling', aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties op 25 september 2015, de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDGs) vastgelegd. In ons land is het de Belgische staat, dus de federale Staat en de gefedereerde entiteiten, die de verantwoordelijkheid draagt om de gestelde doelen te bereiken.

De SDGs werden niet alleen ontwikkeld om een referentiekader te bieden voor staten, maar ook voor bedrijven, groepen of gemeenschappen en individuen. Omdat ze niet zijn bekrachtigd in een juridisch bindend instrument, zijn ze opgesteld in de vorm van doelstellingen en niet van verplichtingen. Toch zijn de SDGs fundamenteel gericht op de naleving van de mensenrechten die wel degelijk zijn vastgelegd in bindende verdragen en overeenkomsten, zoals het [Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten](#), het [Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten](#) en het [Internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten](#). Is de staat niet wettelijk verplicht om de SDGs van de VN-Resolutie na te komen, ze is er wel toe gehouden om haar internationale en Europese verbintenissen inzake mensenrechten te vervullen. De politieke wil en de noodzakelijke maatregelen voor een duurzame wereld confronteren staten op

deze manier met hun verplichtingen om de mensenrechten na te leven.

Tijdens het overleg kwamen de eisen van de verschillende deelnemers rond de SDGs overeen met de positieve en negatieve verplichtingen van de staat op het gebied van grondrechten. Enerzijds vragen ze dat de staat mensen in armoede zou toelaten "om duurzaam te zijn", door hen bijvoorbeeld toe te laten strategieën te ontwikkelen en toegankelijke solidariteitsnetwerken op te zetten. Negatieve verplichtingen kunnen ook inhouden dat de staat zich niet op ongerechtvaardigde wijze bemoeit met de vrijheid van mensen in armoede om vrijwilligerswerk te doen, of zich niet mengt in hun privéleven. Anderzijds verwachten de deelnemers dat de staat haar positieve verplichtingen op het gebied van de grondrechten nakomt, met name door het verstrekken van een menswaardig inkomen voor iedereen, van sterke publieke diensten, van een sociale bescherming die iedereen ten goede komt, enzovoort.

De rol van de overheid is des te belangrijker voor mensen in armoede, omdat armoede hun grondrechten ondermijnt en bijgevolg hun mogelijkheid om duurzame keuzes te maken of hun individuele verantwoordelijkheid te nemen inperkt, of het nu om energie, vervoer of voeding gaat. Hoe beter de staat dus zijn verplichtingen nakomt, hoe meer

mensen in armoede individueel kunnen bijdragen aan een duurzamere samenleving. Volgens de deelnemers aan het overleg is het essentieel dat de overheid haar verantwoordelijkheden niet overdraagt aan de privésector. Ook de speciale VN-gezant voor extreme armoede en mensenrechten stelt: *"Een bovenmatige afhankelijkheid van de privésector zou kunnen leiden tot een scenario van klimaatapartheid, waarbij de rijken betalen om te ontsnappen aan oververhitting, honger en conflicten, terwijl de rest van de wereld eronder zou lijden"*.

Tenslotte kan de staat, met het oog op een duurzaam overheidsbeleid, geen enkele SDG op zichzelf realiseren, zonder rekening te houden met de andere SDGs. Een verbetering of verslechtering van de realisatie van een welbepaalde SDG heeft onvermijdelijk gevolgen voor de andere SDGs. Deze onderlinge samenhang is nog veel scherper en intenser bij mensen in armoede: de toegang tot betaalbare energie bijvoorbeeld heeft een directe invloed op hun gezondheid, wat voor de overige bevolking niet noodzakelijk het geval is. Het is essentieel dat de overheid bij de uitwerking van haar beleid rekening houdt met deze onderlinge afhankelijkheid en bijzondere aandacht besteedt aan mensen in armoede, om het motto van de SDGs - *to leave no one behind* (niemand achterlaten) - te respecteren.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De mensenrechten als basis gebruiken voor het beleid, met de bedoeling de Belgische Grondwet en de internationale verplichtingen te eerbiedigen.
- Valoriseren van de reeds bestaande processen, rapporten en evaluaties én uitvoeren van hun aanbevelingen inzake mensenrechten.
- Nakomen van de verbintenissen, aangegaan in de SDGs, om "onvermoeibaar te werken om ervoor te zorgen dat dit programma tegen 2030 volledig wordt uitgevoerd".
- Bij de ontwikkeling en (ex ante en ex post) evaluatie van het beleid rekening houden met de onderlinge afhankelijkheid van de SDGs.
- Toegankelijke basisdiensten voor iedereen in stand houden en versterken en de informatie hierover voor iedereen toegankelijk te maken.

2. Een politiek gericht op effectiviteit van rechten

Als er eenmaal duurzame beleidsmaatregelen zijn ontwikkeld, moeten deze ook effectief worden uitgevoerd en hun doel bereiken. Heeft iedereen, ook de armsten, baat bij het gevoerde beleid? Deze vraag doet zich voor in de context van een bredere kwestie, namelijk de effectiviteit van de rechten en de toegang tot rechten voor mensen die in armoede leven. Deelnemers aan het overleg gebruiken vaak het beeld van een *“hindernissenparcours dat mensen moeten afleggen om hun rechten te doen gelden”*.

Bij de ontwikkeling van overheidsbeleid rond duurzaamheid is het daarom noodzakelijk om oog te hebben voor de noden van mensen in armoede, zowel op korte als op lange termijn. Beleid dient op een doordachte manier te worden gevoerd, bijvoorbeeld door financiële aanmoedigingen te geven aan bepaalde doelgroepen of een gerichte communicatie te doen. Ook dient er zowel op voorhand (ex ante) als naderhand (ex post) te worden geëvalueerd of beleid een positief of negatief effect zal hebben (of heeft) op mensen in armoede. De mogelijk negatieve effecten van beleid op mensen in armoede moeten worden vermeden. Dit kan door compenserende, ondersteunende of overgangsmaatregelen te voorzien. Om die reden is de instelling van een lage-emissiezone in Brussel op 28 februari 2019 gevalideerd door het [Grondwettelijk Hof](#).

“Een recht moet je opeisen. Op papier lijkt alles makkelijk. Maar zonder samenwerking, zonder menselijke solidariteit, heeft iemand met moeilijkheden om zich uit te drukken geen toegang tot een basisgrondrecht zoals het recht op gezondheid”. Waarom kunnen mensen in armoede of bestaansonzekerheid hun rechten niet realiseren? De niet-effectiviteit van rechten (waarvoor vooral de term ‘non-take-up van rechten wordt gebruikt) is een fenomeen dat

wijder verspreid is dan wordt aangenomen en dat in het bijzonder de meest kwetsbaren treft.

De eerste belangrijke oorzaak van non-take-up van rechten is dat veel mensen in armoede zich er niet van bewust zijn dat ze rechten hebben of de moed niet (meer) hebben om die rechten op te eisen. Daarnaast wordt gewezen op het gebrek aan informatie door de overheden of aan kennis van de rechtzoekenden, evenals op de complexiteit van wetten en procedures. Deelnemers aan het overleg vragen om voorzichtig te zijn wanneer gezegd wordt dat opleiding en informatie in eerste instantie de sleutel vormen tot toegang tot justitie. De overheden en de diensten moeten onder meer trachten de rechthebbenden proactief te bereiken, te informeren en te helpen bij de toegang tot rechten. Zij moeten daarbij wel ook over de middelen beschikken om dit te doen. Ten slotte geven bepaalde deelnemers aan het overleg aan dat ze ontmoedigd worden door het feit dat, wanneer de overheid haar eigen verplichtingen niet nakomt, deze daar niet altijd voor wordt aangesproken.

Wanneer een recht wetens en willens niet wordt toegekend door de verantwoordelijke overheid of organisatie, of wanneer het wordt geschonden, heeft iedere burger het recht om zich tot de rechter te wenden voor de toekenning van dit recht of om schadevergoeding te eisen. De toegang tot de rechter is daarom een fundamenteel instrument voor de toegang tot rechten. Op basis van het overleg en vroeger werk van het Steunpunt kunnen we vijf grote actielijnen onderscheiden.

In de eerste plaats is er werk aan de winkel om de rechtzoekende te ondersteunen. Eenvoudige toegang tot informatie en juridische bijstand is essentieel om de non-take-up van rechten tegen te gaan. De juridische eerstelijnsbijstand is een goed voorbeeld, zowel door advocaten verleend als door verenigingen. Een tweede actielijn is de verbetering van de financiële toegang tot de

rechter voor mensen in armoede. Sommige hervormingen van de juridische tweedelijnsbijstand en verhogingen van de gerechtskosten moeten in vraag worden gesteld, omdat ze de toegang tot de rechter voor de meest behoeftigen ernstig in gevaar brengen. Ten derde moeten beslissingen van overheden, organisaties en gerechtshoven in duidelijke bewoordingen vermelden wat de beroepsmogelijkheden zijn en waarom het besluit in kwestie is genomen. Een vierde stap is het bevorderen van alternatieve

methoden voor geschillenbeslechting, zoals verzoening en bemiddeling. Tot slot is het interessant om te zien in hoeverre verenigingen gebruik zullen maken van de mogelijkheden die de nieuwe vordering ter verdediging van collectieve belangen biedt. Sommige zaken of tekortkomingen van de staat vragen om collectieve gerechtelijke stappen, omdat burgers die in armoede leven niet altijd de kracht of de middelen hebben om zich te verdedigen.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Bij het uitwerken en toepassen van beleidsmaatregelen, een ex ante en ex post analyse voeren over de impact van beleid op personen en gezinnen in armoede.
- Op basis van deze evaluatie, voorzien in overgangs-, compenserende of corrigerende maatregelen en zorgen voor voldoende efficiënte, toegankelijke en betaalbare alternatieven.
- Een beleid voeren met het oog op effectieve uitoefening van rechten door op elk beleidsniveau een plan op te stellen voor de bestrijding van non-take-up van rechten (bijvoorbeeld: proactieve initiatieven, vereenvoudiging procedures, automatisering van rechten...).
- Organisaties en diensten stimuleren en ondersteunen om na te denken over non-take-up van rechten in hun domein.
- Verder onderzoeken van de oorzaken van non-take-up van rechten.
- Justitie de middelen geven om haar rol van waarborger van de effectiviteit van rechten uit te oefenen.
- Alle actoren die juridische eerstelijnsbijstand aanbieden (financieel) ondersteunen en ze betrekken bij de organisatie ervan via de commissies voor juridische bijstand.
- De financiële toegang tot justitie verbeteren voor mensen in armoede: evalueren van de toepassing van de nieuwe wetgeving op de rechtsbijstandsverzekering, verlagen van financiële drempels (rolrechten, BTW op advocatenkosten...), evalueren van het systeem van en de toegang tot de juridische tweedelijnsbijstand (financiële toegangsdrempels, administratieve lasten op advocaten en aanvragers, oprichting gespecialiseerde advocatenkantoren...).
- De procedures vereenvoudigen: herinvoeren van het onweerlegbaar vermoeden van behoeftigheid in het kader van de juridische tweedelijnsbijstand en automatiseren van de kosteloze rechtspleging voor rechthebbenden van de juridische tweedelijnsbijstand.
- De justitiële actoren sensibiliseren en vormen om toegang en verstaanbaarheid (klare taal) te verbeteren voor alle burgers.
- Ook de alternatieve manieren om rechtsgeschillen te beslechten (bemiddeling, ombudsdiensten) ondersteunen maar tegelijk letten op machtsverhoudingen ten nadele van mensen in armoede.

3. Een goed bestuur op lange termijn

In het overleg is nadrukkelijk gewezen op het belang van de manier waarop de overheid haar verantwoordelijkheid rond duurzaamheid opneemt. In het debat over de kwaliteiten van de overheid wordt vaak de term *good governance* gebruikt, waarmee een goed bestuur op lange termijn wordt bedoeld. Ook de Agenda 2030 heeft aandacht voor dit aspect: bij SDG 17 ‘Partnerschap om doelstellingen te bereiken’ wordt aan de verschillende overheden gevraagd om de “*beleidscoherentie voor duurzame ontwikkeling*” te versterken. Samenwerking, evaluatie en de effectiviteit van rechten zijn hierbij belangrijk.

Armoede uit zich in verschillende levensdomeinen. De strijd tegen armoede raakt bijgevolg aan verschillende beleidsdomeinen en bevoegdheidsniveaus. Deze linken – en de noodzaak om over domein- en bevoegdheids-grenzen heen te werken – werden de voorbije jaren meer dan eens benadrukt. Het Samenwerkingsakkoord ter bestendiging van het armoedebeleid – dat er 20 jaar geleden kwam na de uitdrukkelijke vraag in het Algemeen Verslag over de Armoede naar een gecoördineerd beleid – bevat het engagement van de federale Staat, de gemeenschappen en de gewesten om hun beleid te coördineren. Met dit Samenwerkingsakkoord werd het Steunpunt tot bestrijding van armoede opgericht dat in zijn interfederale werking aanbevelingen kan doen met betrekking tot de verschillende bevoegdheidsniveaus. Dit tweejaarlijkse Verslag rond duurzaamheid en armoede is daar een voorbeeld van. Daarnaast werd in het Samenwerkingsakkoord ook voorzien in een Interministeriële Conferentie Sociale Integratie, om het overleg tussen de verschillende regeringen te waarborgen. Het engagement om minstens tweemaal per jaar samen te komen werd de voorbije jaren echter niet gerealiseerd, ze kwam tijdens de vorige legislatuur geen enkele keer samen. Met betrekking tot de resultaten van België op het vlak van de SDGs wordt eveneens in het laatste rapport

van het Federaal Planbureau een lans gebroken voor een sterke interfederale samenwerking voor duurzame ontwikkeling, maar ook hier wordt vastgesteld dat de interfederale samenwerking bijna tot stilstand is gekomen sinds eind 2017.

Op verschillende plaatsen in dit Verslag wordt aangeduid hoe beleidsmaatregelen – ook deze rond duurzaamheid – een impact kunnen hebben op het leven in armoede. Bij de opmaak van nieuwe maatregelen is het dan ook belangrijk om deze ex ante te analyseren. Op de verschillende overheidsniveaus hebben overheden instrumenten van ex ante analyse uitgewerkt en geïnstalleerd. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede heeft op basis van een uitwisseling binnen een interfederale werkgroep aandachtspunten geformuleerd om het instrument te versterken. Verschillende van deze aandachtspunten sluiten nauw aan bij de aanbevelingen in functie van een duurzaam beleid, met onder meer: een benadering van armoede in termen van mensenrechten, integratie van een transversaal en interfederaal perspectief, steunend op een diversiteit van kennis, belang van het publiek en politiek debat... Even belangrijk als ex ante evaluatie is ex post evaluatie van beleid. Nochtans gebeurt een systematische evaluatie van beleid nog altijd veel te weinig. Essentieel – zowel bij de uitwerking als de evaluatie van beleid – is dat mensen in armoede en hun verenigingen, en andere stakeholders betrokken worden. Hierbij werd door de deelnemers aan het overleg in de eerste plaats aandacht gevraagd voor bestaande aanbevelingen en adviezen van raden, structuren, organisaties.

In het vorige punt over de effectiviteit van rechten werd reeds op het belang gewezen van de problematiek van non-take-up van rechten. Eén van de pistes in de strijd tegen deze [non-take-up](#) is de automatische toekenning van rechten, met aandacht voor de verschillende gradaties: een ambtshalve automatische toekenning van rechten, een proactieve benadering van potentieel rechthebbenden, een automatische actualisering

van de situatie van de rechthebbenden, en administratieve vereenvoudiging. De noodzaak aan vereenvoudiging van wetgeving willen we hierbij extra in de verf zetten, want bij een complexe regelgeving is een automatische toepassing van rechten natuurlijk des te moeilijker. Ook de voorwaardelijkheid van een recht heeft een direct effect op de mogelijkheden tot een automatische toepassing ervan.

In de bespreking in het overleg van het thema van goed bestuur werd op nog een andere manier een

link gelegd met de effectiviteit van rechten. Een deelnemer vanuit een administratie lichtte toe dat bij het milieubeleid meestal gewerkt wordt met gemiddelden. Eigenlijk moet beleid de zwaksten (kinderen, ouderen, mensen in armoede...) als norm nemen, als toets voor effectiviteit. Als een beleid goed is voor deze groepen, is het goed voor iedereen. *“Goed bestuur betekent bezorgd zijn rond het welzijn van iedereen, en betekent ook dat niemand wordt achtergelaten”.*

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Effectief organiseren van een Interministeriële ‘Conferentie Integratie in de samenleving’ en ‘Duurzame ontwikkeling’ naar aanleiding van dit tweejaarlijkse Verslag 2018-2019 ‘Duurzaamheid en armoede’, om met de verschillende overheden samen maatregelen te nemen in functie van een rechtvaardig klimaatbeleid en een duurzaam armoedebeleid.
- Gebruik maken van de bestaande instrumenten inzake advisering, planning en samenwerking tussen overheden, binnen het eigen bevoegdheidsniveau en op interfederaal niveau.
- Systematisch voorzien in een ex ante en ex post evaluatie bij beleidsmaatregelen rond hun mogelijke impact op armoede.
- Verder werken op de mogelijkheden van automatische toepassing van rechten, in zijn verschillende gradaties (pure automatisering, identificatie van mogelijk rechthebbenden, automatische actualisering van de situatie van de betrokkene, administratieve vereenvoudiging).
- Een combinatie maken van criteria op basis van inkomen en statuut om groepen rechthebbenden via verschillende wegen af te bakenen. Met betrekking tot inkomen voorkeur geven aan een progressief inkomenscriterium boven een absolute inkomensgrens.

4. Ondersteunen van actoren/ initiatieven van verandering

Tijdens het overleg werden veel voorbeelden gedeeld van levenskeuzes, projecten en acties om milieuvriendelijker te leven, maar ook om solidariteit te bevorderen. Maar initiatieven van mensen in armoede worden niet steeds op waarde geschat of getolereerd en acties of projecten van andere actoren houden niet steeds rekening met de ervaringen en situaties van deze mensen. In dit punt staan we dan ook stil bij de voorwaarden

voor toegankelijke initiatieven voor iedereen. In functie van de verdieping van de reflectie over deze kwesties, wordt in het Verslag verwezen naar de elementen die voortvloeien uit de besprekingen over een aantal initiatieven die tijdens het overleg werden voorgesteld.

De manier waarop mensen in armoede (over)leven wordt meestal niet meegenomen in het duurzaamheidsdebat. Erger nog, hun manier van leven kan zich tegen hen keren. De kwestie van [samenwonen](#), die in het Verslag 2016-2017 ‘[Burgerschap en armoede](#)’ besproken werd, is daar

een voorbeeld van: mensen in armoede die besluiten om samen te wonen, zien hun uitkering verminderd of zelfs afgeschaft, wat elke vorm van solidariteit ontmoedigt. Initiatieven moeten ontworpen, ontwikkeld en ondersteund worden op basis van de vragen van mensen in armoede over de toegankelijkheid van duurzame en inclusieve projecten.

Het financiële aspect van de initiatieven is een ander aandachtspunt. In het geval van een voedselcoöperatieve bleek uit het overleg dat de hogere prijs voor de voedingswaren een moeilijk te overwinnen drempel was. De oplossing van lagere prijzen voor kwetsbare mensen roept echter vragen op voor de deelnemers, die verkiezen *“dat iedereen een inkomen heeft dat hen in staat stelt om waardig te leven”*. In het kader van duurzaamheid dient financiële toegankelijkheid in evenwicht te zijn met ecologische en economische criteria, waaronder eerlijke verloning maar ook een zekere economische rentabiliteit. Deelnemers aan het overleg hebben hun bezorgdheid geuit over het feit dat deze behoefte aan kosteneffectiviteit barrières opwerpt die bepaalde categorieën van mensen die met grotere problemen te maken hebben, uitsluiten. De oplossing zou kunnen liggen in het gebruik van overheidssubsidies. Een van de deelnemers aan het overleg stelde voor de landbouwsubsidies te verschuiven van de traditionele naar de biologische landbouw om de prijzen van bepaalde kwaliteitsproducten te verlagen en ze zo toegankelijker te maken voor mensen met minder financiële draagkracht.

Mensen in armoede die willen deelnemen aan een project of een initiatief maken zich ook grote zorgen over hun vrije keuze. De angst dat OCMW's, in het kader van een sociaal onderzoek, vergaand ingrijpen in het privéleven van mensen in armoede met een impact op de geleverde hulp, is reëel. Uitkeringsgerechtigden durven bijgevolg niet deel te nemen aan een activiteit, of ze geven de activiteit niet aan vanwege alle mogelijke gevolgen.

De grote diversiteit tussen mensen in armoede is een andere parameter waarmee rekening moet worden gehouden. Mening en gevoelens kunnen verschillen. Een initiatief dat voor sommigen toegankelijk en waardevol is, is dat niet noodzakelijkerwijs voor anderen. Individuele personen kunnen ook blokkeren door een gebrek aan energie of vertrouwen, een gevoel van schaamte of moeilijkheden bij het gebruik van digitale technologieën.

Tijdens het overleg werd de nadruk gelegd op het belang om mensen in armoede vanaf het begin bij initiatieven te betrekken, *“om trachten te begrijpen wat belangrijk is voor hen”*, en op de noodzaak om linken te leggen tussen alle actoren rond duurzaamheid.

Elke actor heeft, op zijn eigen manier, specifieke kenmerken en sterke punten om te valoriseren en het is aan iedereen om contacten te leggen met andere actoren en sectoren. Op basis van hun kwaliteiten kunnen individuen hun ervaringen delen en vertegenwoordigen zij de samenleving in al haar complexiteit en diversiteit. Burgerinitiatieven vergemakkelijken, dankzij hun kleinschaligheid en concrete acties, het contact tussen de betrokkenen. Zij zoeken vaak creatieve en op maat gemaakte oplossingen. Bedrijven kunnen op hun beurt ook een belangrijke rol spelen: maatschappelijk verantwoord ondernemen impliceert de ontwikkeling van nieuwe praktijken die rekening houden met het algemeen belang. Voor de overheden is een rol weggelegd als facilitator en ondersteuner: door bijvoorbeeld de uitwisseling tussen initiatieven te organiseren opdat ze zich op grotere schaal kunnen ontwikkelen en verspreiden. Samen beschikken deze verschillende actoren over belangrijke hefboomen om initiatieven te ondersteunen en hun ontwikkeling en continuïteit te garanderen.

Ten slotte blijven structurele maatregelen echter essentieel om een afdoend antwoord te bieden op de ecologische, sociale en economische uitdagingen waarvoor we staan.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Initiatieven stimuleren om na te denken over hun toegankelijkheid voor mensen in armoede, aan de hand van volgende criteria: een correcte kostprijs, de keuzevrijheid, met de situatie en de ervaring van de betrokkenen rekening houden, en hun participatie van bij het begin.
- De regels voor vrijwilligerswerk versoepelen voor uitkeringsgerechtigden.
- Sociaal georiënteerde economische concepten, gebaseerd op partnerschappen, aanmoedigen. Nadenken over modellen waarbij de kleinere financiële inbreng van mensen in armoede kan gecompenseerd worden met overheidssubsidies en/of meer inbreng van consumenten met meer middelen.
- Het delen van ervaringen en de vorming van netwerken van initiatieven bevorderen op alle niveaus (individuen, burgerinitiatieven, bedrijven, overheden).
- Lokale initiatieven en synergiën voor meer duurzaamheid aanmoedigen en financieel ondersteunen.
- Structurele maatregelen en een alomvattende langetermijnstrategie ontwikkelen waarin zowel kleinschalige projecten als sociaal ondernemerschap een plaats krijgen en gevaloriseerd worden.

5. Financiering van een duurzaam beleid

Om effectieve maatregelen uit te voeren zijn er echter financiële middelen nodig. Dit punt heeft als opzet om het belang van een voldoende budget voor duurzaam beleid te onderstrepen en om te onderzoeken hoe de financiering van duurzaam beleid kan gebeuren.

“Beleid is niet neutraal. Het risico op ongelijkheden is groot. Om dit tegen te gaan is herverdeling nodig, bijvoorbeeld via de fiscaliteit. De middelen moeten gezocht worden daar waar ze zijn”. Er heerst unanimititeit tussen de deelnemers om te zeggen dat een betere verdeling van de rijkdom noodzakelijk is.

Ten eerste moet het belastingstelsel rechtvaardiger worden. In een rechtvaardige maatschappij dienen de sterkste schouders (multinationals, grote bedrijven, rijkere burgers) de zwaarste lasten te dragen. Over het algemeen dient er voorkeur te worden gegeven aan progressieve belastingen eerder dan aan lineaire of forfaitaire aanslagen, zoals bijvoorbeeld de BTW of bepaalde taksen. Deze laatste benadelen

mensen in armoede het meest, omdat ze per definitie over een veel lager budget beschikken.

In het kader van de milieubescherming en de [Akkoorden van Parijs](#) wordt meestal aanbevolen om een koolstofarifiering (of ‘CO2-taks’) in te voeren met als doel om het verbruik van koolstof te beperken. In België is een nationaal debat over koolstofarifiering lopende, met als bedoeling om te onderzoeken wat de financiële gevolgen zouden zijn en of er een draagvlak voor bestaat bij de bevolking. Het lijkt aangewezen om heel voorzichtig te zijn bij het instellen van lineaire taksen op verbruik, aangezien dit zonder compenserende maatregelen een negatieve impact zal hebben op de reeds bestaande ongelijkheden ten opzichte van mensen in armoede.

De deelnemers zijn akkoord met het principe dat ‘de vervuiler betaalt’, als dit betekent dat de grote vervuilers betalen, en dit niet ten koste gaat van mensen in armoede.

Zoals hierboven wordt vermeld, wordt het belastingstelsel door de overheid aangewend om het gedrag van burgers en bedrijven te sturen. Soms door ‘slecht’ gedrag af te raden, maar soms ook door ‘goed’ of ‘duurzaam’ gedrag aan te

sporen. Dit gebeurt dan met belastingverminderingen en -vrijstellingen. Uit de praktijk blijkt echter dat fiscale voordelen vaker gebruikt worden door welgestelde burgers. Bovendien kan men, wanneer men niet genoeg verdient om belastingen te betalen, vaak geen gebruik maken van deze voordelen. Een techniek die hier een gepast antwoord op kan bieden is het uitkeerbaar belastingkrediet, waarbij mensen met te weinig inkomen de waarde van het fiscaal voordeel dat ze hadden kunnen realiseren gestort krijgen door de belastingdiensten.

Verder dient nog te worden gewezen op de ongelijkheid met de overdracht van rijkdom door erfenissen. Een verhoging van de successierechten voor de grote erfenissen kan dan wel een piste zijn om de toename van ongelijkheden tegen te gaan. Ten laatste hebben de deelnemers aan het overleg het ook gehad over de aanpak van fiscale paradijzen en fiscale fraude. Die moet volgens de deelnemers op gecoördineerde wijze worden georganiseerd op het Europees niveau, zodat er geen fiscale concurrentie ontstaat tussen lidstaten

onderling en bedrijven niet “wegvluchten” waardoor de werkloosheid nog toeneemt.

Er moet vermeden worden dat niet-duurzame activiteiten worden gefinancierd. Hiertoe kunnen bepalingen opgelegd worden ten aanzien van de financiële middelen die via banken worden verzameld. Anderzijds kunnen deze financiële middelen aangewend worden om duurzame activiteiten te stimuleren en om het sociale luik van de klimaattransitie te financieren. Meer nog dan particulieren en bedrijven hebben publieke actoren de plicht om hun financiële slagkracht duurzaam in te zetten. Onderzoek heeft aangetoond dat duurzaam investeren meer opbrengt dan andere vormen van investeren en bovendien stabiel is.

Klimaatverandering en sociale ongelijkheden zijn een globaal planetair probleem waarvoor globale maatregelen noodzakelijk zullen zijn. Zowel op het Belgische niveau als op dat van de EU moet de oprichting van een klimaatbank het mogelijk maken om de nodige fondsen vrij te maken voor het uitvoeren van duurzaam beleid.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Fiscaliteit inzetten voor meer duurzaamheid en rechtvaardigheid door de voorkeur te geven aan progressieve belastingen boven lineaire of forfaitaire belastingen.
- Voorzien in uitkeerbare belastingkredieten in geval van belastingvrijstellingen en -verminderingen.
- Invoeren van een globalisering van inkomsten (uit arbeid en vermogen) in de personen- en vennootschapsbelasting.
- Aanpakken van de fiscale mazen in de wetgeving.
- Bestrijden van belastingontduiking door de belastingdienst en de rechterlijke macht de middelen te geven om dat efficiënt te doen.
- Duurzaam investeringsbeleid ondersteunen door publieke actoren te verbieden te investeren in niet-duurzame financiële producten, door particuliere actoren te stimuleren om te investeren in duurzame financiële producten en door steun te verlenen aan verenigingen die de burgers informeren over de duurzaamheid van financiële producten.
- Zich richten tot organisaties zoals de Europese Investeringsbank en de toekomstige Klimaatbank om het structureel beleid dat moet worden gevoerd te financieren.

6. Beleid in dialoog

Reeds in het Algemeen Verslag over de Armoede (1994) werd gesteld dat de levenservaringen en de kennis van mensen in armoede onontbeerlijk zijn voor de *“opbouw van de samenleving”* en dat ze daarom als partners moeten gezien worden. Vandaag zijn mensen in armoede en hun verenigingen vragende partij om mee te denken en te praten over de plannen voor de toekomst van onze samenleving en onze planeet. Toch worden ze vaak niet betrokken, ook niet wanneer het over duurzaamheid gaat. De speciale gezant van de Verenigde Naties voor extreme armoede en mensenrechten waarschuwt: *“Mensen in armoede worden reeds uitgesloten bij beslissingen die hen aanbelangen. Politieke ongelijkheid wil zeggen dat ze, ook bij de antwoorden op de klimaatkwestie, risikerer niet betrokken te worden”*. In dit punt staan we stil bij twee belangrijke voorwaarden voor het mogelijk maken van echte participatie: tijd en partnerschappen.

Vooreerst is tijd erg belangrijk om verschillende redenen, om mensen samen te brengen, hen te informeren, onderling vertrouwen op te bouwen, te leren spreken en luisteren, een collectieve stem te ontwikkelen, in dialoog te gaan met beleidsmakers, voorstellen te formuleren en te argumenteren, de uitvoering ervan op te volgen en het effect te evalueren.

Maar tijd is ook schaars, zowel voor mensen in armoede – die niet steeds vrij over hun tijd beschikken – als voor verenigingen en organisaties in de sector van de armoedebestrijding die duurzame participatie proberen te organiseren. Deze komen vandaag onder druk te staan, omwille van de nadruk op efficiëntie en dus besparingen, maar ook door de wereldwijde trend om de ruimte voor middenveldorganisaties die opkomen voor de fundamentele rechten in te krimpen.

Mensen in armoede vrezen daarnaast dat hun participatie geïndividualiseerd en geïnstrumentaliseerd wordt. Nochtans is hun stem meer dan een

individuele stem. Ze is vaak het resultaat van een collectief proces, een gezamenlijke reflectie of een gedeelde analyse. Deze komt tot stand in de schoot van verenigingen en organisaties die mensen in armoede een vrije plek bieden waar ze met anderen kunnen samen komen, een gezamenlijke stem ontwikkelen, en vaardigheden, vertrouwen en durf verwerven om deze ook te laten horen.

Idealiter voltrekt participatie zich in elke fase van de beleidscyclus. Vele vormen van participatie blijven echter beperkt tot een eenmalige inbreng, een formaliteit, een administratieve vereiste die moet worden afgevinkt zonder dat er verder gevolg aan wordt gegeven.

Participatie is nochtans slechts duurzaam wanneer er werkelijk rekening wordt gehouden met de input, wanneer participatieprocessen echt een verschil maken. Voor een lid van een vereniging waar armen het woord nemen *“is het zeker belangrijk te benadrukken dat ook de meest armen hun zeg willen doen, maar tegelijk gaat het over meer dan betrokkenheid of participatie mogelijk maken. Voor mensen in armoede staat de hoop op echte verandering, op een garantie voor een betere wereld voor iedereen op het spel”*.

“Alleen kan men er niet geraken. Men moet partnerschappen creëren om conflicten te overstijgen. Alle neuzen in één richting zetten in functie van het respect voor grondrechten”.

Het thema ‘duurzaamheid’ bood het Steunpunt tot bestrijding van armoede de kans om ook actoren uit de milieu- en natuursector te betrekken in het debat over armoede. Partnerschappen creëren is echter niet evident, zeker tussen partners die elkaar nog niet (goed) kennen, zoals armoedeorganisaties en milieuorganisaties. Ook beleidsactoren dienen partnerschappen aan te gaan - met verschillende maatschappelijke actoren, maar ook onderling, tussen verschillende beleidsdomeinen en -niveaus - om de sociale en ecologische uitdagingen het hoofd te bieden.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De kennis en levenservaring van alle burgers, ook van mensen in armoede, gebruiken om vorm te geven aan een rechtvaardig en duurzaam beleid, op alle beleidsniveaus.
- De nodige tijd, energie en middelen investeren in dialoog en participatie, in alle fasen van het beleidsproces, opdat de meerwaarde ervan effectief tot haar recht kan komen.
- De democratische meerwaarde van verenigingen en middenveldorganisaties die verschillende groepen burgers, ook mensen in armoede, bijeenbrengen, erkennen en hen ondersteunen.
- Participatie beschouwen als een waardevol proces op zich, en met een bruikbaar resultaat, waarmee effectief rekening dient gehouden te worden.
- Maximaal benutten van bestaande instrumenten, zoals het tweejaarlijkse Verslag en zijn opvolgingsprocedure.

Conclusie : 'To leave no one behind'

In 1999 werd met het Samenwerkingsakkoord ter bestendiging van het armoedebeleid de strijd tegen armoede centraal gesteld in beleid, in opvolging van het Algemeen Verslag over de Armoede (1994). Anno 2019, twintig jaar later, stellen we vast dat de doelstellingen die de voorbije jaren rond armoedebestrijding werden vooropgesteld, niet worden bereikt. Zo beoogde de Europa2020 doelstelling om in België tegen 2020 het aantal personen in een situatie van armoede of sociale uitsluiting met 380.000 te verminderen. Deze groep is echter quasi stabiel gebleven in vergelijking met de start van de [Europa2020-strategie](#) (2.250.000 tegenover 2.194.000 in 2008). Het aantal mensen met armoederisico is vandaag hoger dan bij de start van de systematische monitoring (16,4 % tegenover 14,8 % in 2005).

Momenteel klinkt een luide roep naar een sterk beleid rond duurzaamheid en klimaat in het bijzonder. Dit Verslag is een pleidooi om armoedebestrijding in dit beleid een centrale plaats te geven.

De evoluties in klimaat en milieu zijn immers niet alleen op zich zorgwekkend, maar creëren nieuwe sociale ongelijkheden en versterken de reeds bestaande ongelijkheden. Mensen in armoede worden meer blootgesteld aan de gevolgen van klimaat- en milieuveranderingen. Denk aan de vervuiling die meer aanwezig is in de wijken waar ze wonen. Ze zijn er bovendien gevoeliger voor wegens hun slechtere gezondheidstoestand.

Een aantal van deze ongelijkheden zijn maar al te goed gekend. De verschillen in levensverwachting in goede gezondheid bijvoorbeeld blijven inderdaad interpellierend. Andere zijn onderbelicht: de aanwezigheid van en toegang tot natuur is voor mensen in armoede even goed problematisch, omwille van bijvoorbeeld hun woonomgeving met weinig groen en publieke ruimte en hun mobiliteitsproblemen.

In situaties van armoede ontbreken bovendien de hefboomen voor duurzaam gedrag en duurzame keuzes, in het bijzonder een menswaardig inkomen. Dit maakt bijvoorbeeld energiezuinige huishoudtoestellen, kwalitatieve voeding of duurzame en *fair trade* kledij quasi onbereikbaar.

Mensen in armoede plukken ook niet of nauwelijks de vruchten van het duurzaamheidsbeleid. Slechts weinig eigenaars met een laag inkomen of huurders kunnen gebruik maken van de premies voor energiebesparende maatregelen omdat ze deze moeilijk kunnen voorfinancieren of omdat ze de premies – en de weg er naartoe – niet kennen. Mensen in armoede ondergaan soms zelfs negatieve gevolgen van dit beleid, zoals het geval is bij het weren van vervuilende auto's in de steden.

Tegelijk is hun impact op het milieu/klimaat – hun ecologische voetafdruk – vaak kleiner dan die van de gemiddelde burger. Tijdens het overleg stelden mensen in armoede vast dat ze vaak leven op een manier die hun voetafdruk laag houdt. Ze zijn '*avant la lettre*' reeds bezig met bijvoorbeeld energie- en waterbesparing en hergebruik, al is dat vaak uit noodzaak en een gedwongen keuze. De bespreking van de vragenlijsten over de ecologische voetafdruk leidde trouwens tot sterke verontwaardiging binnen de groep. Wanneer je in een sociaal appartementsblok woont met een collectieve energiemeter (die je dus deelt met anderen), kan je niet kiezen voor groene energie. Een vraag over reizen in de vorm van cruises, is bijzonder confronterend voor een groep die niet of nauwelijks op vakantie kan gaan. Dergelijke sensibiliseringsinstrumenten illustreren hoe de gemiddelde burger en bijhorende communicatie heel ver van de realiteit van het leven in armoede af staat.

Naast klimaat- en milieuveranderingen versterken ook een aantal evoluties op verschillende levensdomeinen de sociale ongelijkheden. In het energiedomein zien we dat de privatisering het recht op energie onder druk zet: consumenten vinden moeilijk hun weg in complexe tariefstructuren, schuldendossiers worden verkocht aan internationale bedrijven die deze op een harde manier gaan innen. De digitalisering – alom aanwezig in onze samenleving - zorgt voor obstakels bij het gebruik van de verschillende vervoersmiddelen, om een afspraak maken met de dokter of specialist, bij de installatie en gebruik van digitale energiemeters en budgetmeters enzovoort. Voor zijn mobiliteitsproblemen wordt de individuele burger meer en meer zelf geresponsabiliseerd voor het zoeken naar oplossingen.

Al deze ongelijkheden en hun onderlinge samenhang zijn van structurele aard en werden door de deelnemers aan het overleg ervaren als onrechtvaardigheden. Tijdens het overleg werd al vlug duidelijk dat strijden voor duurzaamheid, strijden tegen deze ongelijkheden is. Armoede staat, met andere woorden, duurzaamheid in de weg. Niet alleen klimaat- en milieukwesties zorgen voor een *sense of urgency*, ook armoede moet hoogdringend aangepakt worden. Sociale en ecologische doelstellingen ontmoeten elkaar wel degelijk. De bouw en renovatie van duurzame woningen – voor eigenaars met een laag inkomen en voor sociale en private huurders – dragen niet alleen bij aan de realisatie van het recht op wonen voor iedereen, maar zorgen ook voor een betere gezondheid van zijn bewoners, voor mogelijkheden tot creatie van kwalitatieve jobs en ook voor minder energieverbruik. Meer en beter openbaar vervoer zorgt voor een betere toegang tot basisdiensten en ook voor minder uitstoot van gassen.

De Verenigde Naties hebben met de Agenda 2030 en de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (SDGs) een politiek referentiekader gecreëerd voor een beleid naar meer duurzaamheid. De eerste doelstelling betreft de uitroeiing van armoede (*No Poverty*) en is ambitieuzer dan de Europa2020-doelstelling. Tegelijk wordt het leidend principe om de doelstellingen te bereiken vooropgesteld: *to leave no one behind*, niemand aan de kant laten.

De wegen naar meer duurzaamheid - die we in dit Verslag voorstellen - zijn stuk voor stuk verbonden met dit principe.

Mensen in armoede werden de voorbije jaren niet of nauwelijks betrokken in het debat over de klimaat- en milieuveranderingen en het nodige beleid daarrond. Al te vlug wordt gedacht en geconcludeerd dat mensen in armoede daar niet mee bezig zijn. Ze zijn echter vragende partij om mee te debatteren over de toekomst van hun planeet, die ook hun toekomst is en die van hun kinderen. *“Vaak horen we dat mensen in armoede niet om duurzaamheid geven, dat ze elk proberen te overleven en dat het daarbij blijft. Dat klopt hoegenaamd niet! We moeten onze plaats in dit debat opeisen en onze eigen bijdrage leveren. Wij weten immers waartoe het groeimodel leidt, want wij dragen er de gevolgen van en lijden eronder. We moeten dit duidelijk maken, want men beschouwt ons slechts als mensen die niets bijbrengen en die de samenleving veel geld kosten”*. Zowel in de verschillende fasen van beleidsvoering, als in de verschillende initiatieven rond duurzaamheid op het terrein, is de betrokkenheid van mensen in armoede en hun verenigingen cruciaal. De weg naar duurzaamheid is er een van dialoog, samenwerking en partnerschappen, in het bijzonder met mensen in armoede.

De mensenrechten bieden een fundamenteel kader voor duurzaam beleid. Zowel in het Algemeen Verslag over de Armoede als in het Samenwerkingsakkoord ter bestendiging van het armoedebeleid wordt armoede omschreven in termen van een schending van mensenrechten. Een mensenrechtenperspectief op armoedebestrijding benadrukt onder andere de essentiële verantwoordelijkheid van de overheid en haar verschillende engagementen in het kader van de Grondwet en de internationale mensenrechtenverdragen. De duurzame ontwikkelingsdoelstellingen zijn een politieke weerspiegeling van de mensenrechten.

Mensenrechten voor iedereen realiseren betekent ook strijden tegen non-take-up van rechten, zodat 'niemand aan de kant wordt gelaten'. Dit vraagt onder meer een reflectie binnen administraties en organisaties over de problematiek van non-take-up van rechten in hun werkdomein, proactieve initiatieven zoals bij de verhoogde tegemoetkoming in de gezondheidszorg, een maximale automatische toekenning van rechten en een effectieve toegang tot justitie. Daarnaast moeten rechten een vertaling krijgen in toegankelijke en betaalbare basisdiensten. Of het nu gaat over energie en water, werk, gezondheidszorg of mobiliteit, telkens weer klinkt de vraag naar universele diensten, waarbij groepen in een precaire situatie extra ondersteuning krijgen om deze rechten effectief te realiseren.

Streven naar duurzaamheid betekent investeren in mensen. Er wordt vandaag van mensen verwacht dat ze hun gedrag aanpassen en kiezen voor een duurzamere levensstijl. Dat betekent echter dat je over de mogelijkheden daartoe moet beschikken. Voor mensen in armoede ontbreekt meestal echter elke keuzevrijheid en de mogelijkheid om verantwoordelijkheid op te nemen. Kiezen voor duurzame voeding bijvoorbeeld is heel moeilijk als je over weinig budget beschikt of op een voedselpakket moet rekenen. In het eerdere overleg over burgerschap binnen het Steunpunt tot bestrijding van armoede werd reeds aangegeven hoe essentieel keuzevrijheid is voor een burger, en hoe een menswaardig inkomen – dat toelaat om duurzame keuzes te maken – daarbij cruciaal is. Vanuit de verenigingen waar armen het woord nemen werd ook aandacht gevraagd voor de manier waarop naar mensen in armoedesituaties wordt gekeken. De stereotypen waarmee ze vaak worden geconfronteerd - bijvoorbeeld de vermoedens van fraude die ze moeten weerleggen - bemoeilijken hun inspanningen om uit armoede te geraken. Ook dit aspect moet meegenomen worden door overheden en de verschillende actoren die een rol spelen in de strijd tegen armoede.

Investeren in mensen is ook voldoende ondersteuning geven in hun levenstraject, bij het kunnen opnemen van rechten, met mogelijkheden tot menselijk contact en een persoonlijke ondersteuning. In dit Verslag zijn – voor de verschillende behandelde domeinen – talrijke voorbeelden opgenomen: trajecten naar opleiding en werk met voldoende aandacht voor welzijnsaspecten, woon-, energie- en waterloketten met laagdrempelige informatie, een intermediaire gezondheidslijn om mensen terug te laten aansluiten bij de reguliere zorg, toegankelijke informatie rond het mobiliteitsaanbod, begeleiding bij betalingsmoeilijkheden van de energie- of waterfactuur, enzovoort. Niet alleen de overheid mag niemand achterlaten, dit is ook een opdracht voor de verschillende actoren en initiatieven in duurzaamheid. Een aantal criteria in dit Verslag kunnen de reflectie voeden over hoe dergelijke initiatieven, zoals coöperatieven en deelinitiatieven, ook voor mensen in armoede een stap kunnen betekenen naar duurzaamheid.

Een duurzaam beleid voeren vraagt om *good governance*: een goed bestuur op lange termijn. In het kader van *to leave no one behind* is de evaluatie van beleid bijzonder pertinent. Beleidsplannen en regelgeving ex ante evalueren op de mogelijke impact op armoede, met betrokkenheid van mensen in armoede en stakeholders, is belangrijk om beleid tijdig bij te sturen. Enige tijd na de uitvoering van maatregelen kan een ex post evaluatie helpen om de effectiviteit van de uitoefening van rechten in armoedesituaties op te volgen. Bestaande instrumenten en procedures – op het vlak van advies, uitwerking van beleid en interfederale samenwerking – dienen gevaloriseerd te worden. Dit alles vereist een voldoende financiering. In het overleg werd gevraagd naar een rechtvaardige fiscaliteit, een bundeling van nationale en internationale (financiële) krachten, en meer financiering van en investering in duurzame activiteiten.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede heeft van februari 2018 tot november 2019 een intensieve dialoog georganiseerd rond duurzaamheid tussen mensen in armoede en hun verenigingen, sociale organisaties, milieuorganisaties, vertegenwoordigers van instellingen en administraties, en wetenschappers. De deelnemers aan dit overleg – vanuit meer dan 140 organisaties en instellingen - hebben grote verwachtingen naar de politieke [opvolging](#) van dit tweejaarlijkse Verslag en de erin geformuleerde aanbevelingen. Het verschijnen ervan is een opportuniteit voor de Interministeriële conferentie Integratie in de samenleving en van de Interministeriële conferentie Duurzame ontwikkeling, om samen te komen en een gezamenlijk beleid rond duurzaamheid en armoede te ontwikkelen, *'to leave no one behind'*.

De 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties

Doelstelling 1

Beëindig armoede overal en in al haar vormen.

Doelstelling 2

Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en promoot duurzame landbouw.

Doelstelling 3

Verzeker een goede gezondheid en promoot welvaart voor alle leeftijden.

Doelstelling 4

Verzeker gelijke toegang tot kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen.

Doelstelling 5

Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes.

Doelstelling 6

Verzeker toegang en duurzaam beheer van water en sanitatie voor iedereen.

Doelstelling 7

Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen.

Doelstelling 8

Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen.

Doelstelling 9

Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie.

Doelstelling 10

Dring ongelijkheid in en tussen landen terug.

Doelstelling 11

Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam.

Doelstelling 12

Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen.

Doelstelling 13

Neem dringend actie om de klimaatverandering en haar impact te bestrijden.

Doelstelling 14

Behoud en maak duurzaam gebruik van de oceanen, de zeeën en de maritieme hulpbronnen.

Doelstelling 15

Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van ecosystemen, beheer bossen duurzaam, bestrijd woestijnvorming en landdegradatie en draai het terug en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe.

Doelstelling 16

Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzeker toegang tot justitie voor iedereen en creëer op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en open instellingen.

Doelstelling 17

Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijd partnerschap voor duurzame ontwikkeling.

Het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling heeft een [gedetailleerde brochure](#) over de SDGs gepubliceerd. Een [toolkit](#) is ook beschikbaar op de website van Cifal Flanders.

Tweejaarlijks Verslag 2018-2019

Duurzaamheid en armoede

Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie

Samenvatting

Brussel, april 2020

Auteur	Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting Koningsstraat 138, 1000 Brussel T: 02 212 31 67 armoedebestrijding@cntr.be - www.armoedebestrijding.be @Luttepauvrete
Redactie	Christophe Blanckaert, Emily Clissold, Michiel Commère, Mélanie Joseph, Thibault Morel, Veerle Stroobants en Henk Van Hootegem
Documentatie	Ghislaine Adriaensens
Opmaak	Martine De Raedt

Deze publicatie is in elektronische versie beschikbaar op de website van het Steunpunt:
www.armoedebestrijding.be.

Dit document is eveneens beschikbaar in het Frans, Engels en Duits.

Het Steunpunt juicht de verspreiding van kennis toe, maar dringt aan op respect voor de samenstellers en auteurs van alle bijdragen in deze publicatie. Haar als informatiebron gebruiken, is alleen toegestaan met vermelding van auteur en bron; de teksten of andere auteursrechtelijke beschermde elementen geheel of gedeeltelijk reproduceren, verkopen, publiceren, aanpassen mag alleen met de schriftelijke toelating van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.

Gelieve op volgende wijze naar deze publicatie te verwijzen:

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2019). *Duurzaamheid en armoede*. Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Samenvatting. Tweejaarlijks Verslag 2018-2019. Brussel: Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.

Service de lutte contre la pauvreté,
la précarité et l'exclusion sociale

Steunpunt tot bestrijding van armoede,
bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Dienst zur Bekämpfung von Armut, prekären
Lebensumständen und sozialer Ausgrenzung

STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE, BESTAANSONZEKERHEID EN SOCIALE UITSLUITING

Koningsstraat 138, 1000 Brussel

WWW.ARMOEDEBESTRIJDING.BE

@Luttepauvrete